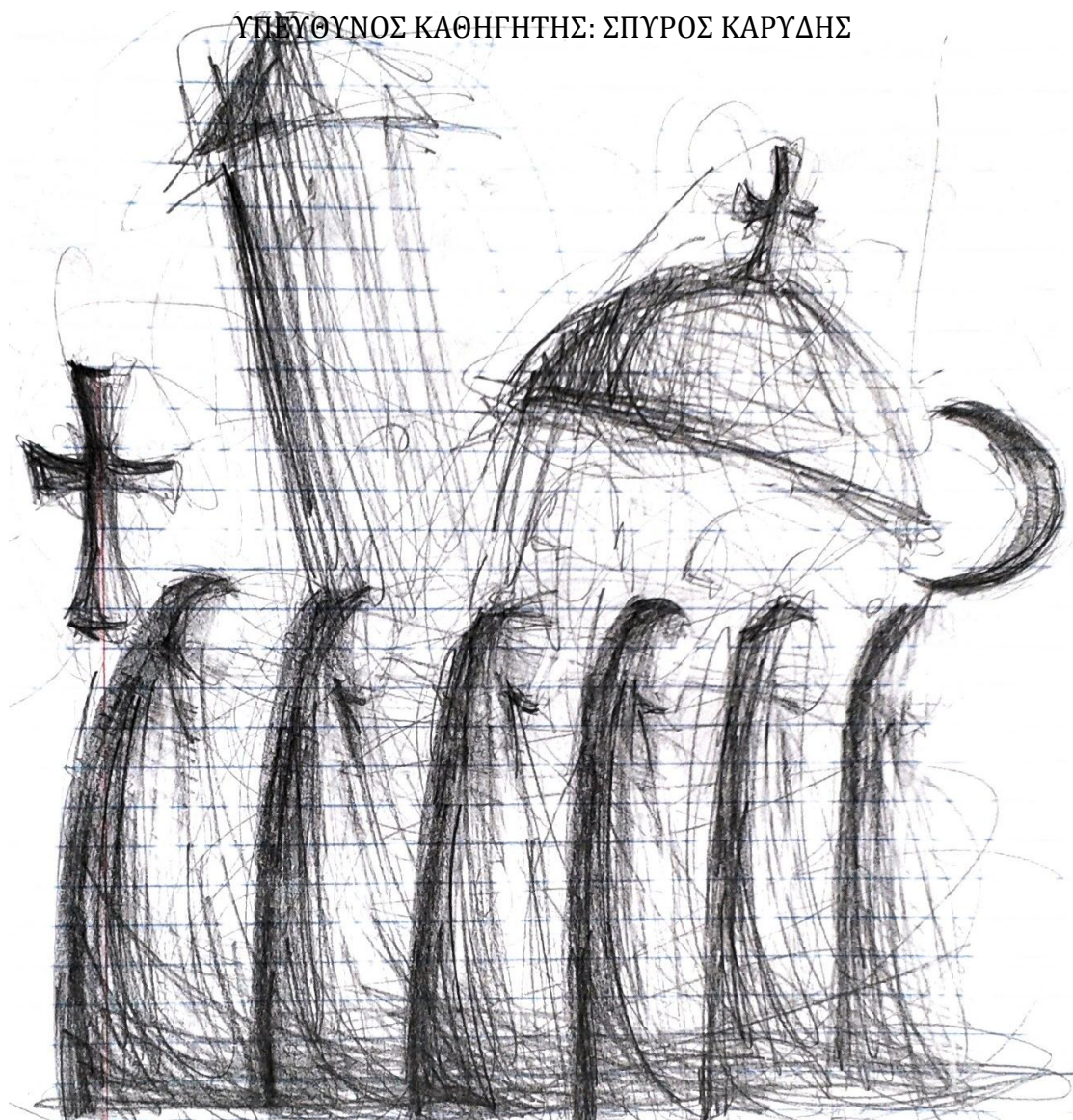

2ο ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2013-2014

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΤΑΞΗ Β΄

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΥΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2014

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ
ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

2ο ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2013-2014

**ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ
ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ**

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΤΑΞΗ Β'
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΥΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2014

Επιμέλεια κειμένου: Δανάη Ταταλιά-Λίτσου
Σχέδιο εξωφύλλου: Αθηνά-Γεωργία Κουμελά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1 Το χρονικό των αναβολών	11
1.1. Οι πρώτες αποφάσεις	11
1.2. Τα σχέδια και οι αναβολές από 1983 έως σήμερα.....	12
2 Η αναγκαιότητα της ίδρυσης τεμένους και η υπάρχουσα κατάσταση στην Αθήνα.....	15
2.1. Το Τζαμί στην μουσουλμανική λατρεία	15
2.2. Η κατάσταση των μουσουλμάνων της Αθήνας.....	16
2.2.1. Μουσουλμάνοι μόνιμοι κάτοικοι, νόμιμοι και μη μετανάστες.....	16
2.2.2. Η κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών	17
2.3. Ο έλεγχος.....	18
3 Η Πολιτεία και το τζαμί	19
3.1. Γιατί δεν υπάρχει τζαμί;	19
3.2. Η θρησκευτική ελευθερία και τα πολιτικά δεδομένα της χώρας.....	20
3.3. Υπάρχει πρόθεση για περαιτέρω κτίσιμο τζαμιών;	21
4 Η θέση της κοινωνίας στο ζήτημα της ίδρυσης τζαμιού στην Αθήνα	22
4.1. Τα σχόλια στον ηλεκτρονικό τύπο-Απόπειρα ανάλυσης.....	22
4.1.1. Οι πηγές	22
4.1.2. Μεθοδολογία και αποτελέσματα έρευνας	23
4.1.3. Παρατηρήσεις και Συμπεράσματα.....	24
4.2. Η θέση των νέων. Μια σφυγμομέτρηση του μαθητικού πληθυσμού.....	25
4.3. Μια σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης: Οι απόψεις των καθηγητών	27
5 Η θέση και ο ρόλος της ορθόδοξης Εκκλησίας	28
5.1. Ο ρόλος της Εκκλησίας στην λήψη των αποφάσεων για την ίδρυση χώρων λατρείας άλλων θρησκευμάτων	28
5.2. Κύριοι άξονες της θέσης της Εκκλησίας για την ίδρυση του τεμένους.....	29
5.3. Αποκλίνουσες φωνές: Οι λόγοι της αντίδρασης και τα επιχειρήματα	30

5.4. Συμπεράσματα	32
6 Οι θέσεις πολιτικών και κοινωνικών φορέων	33
6.1. Η θέση της αριστεράς.....	33
6.2. Η θέση των δημοτικών αρχόντων	34
6.3. Η θέση της ακροδεξιάς.....	36
6.3.1. Οι πηγές	36
6.3.2. Οι θέσεις	37
6.3.3. Συμπεράσματα	39
7 Η θέση των Μουσουλμάνων για το σχεδιαζόμενο τζαμί και τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί.....	40
8 Η θέση και η μορφή του τζαμιού της Αθήνας: ζητήματα σχεδίασης και αισθητικής	43
8.1. Ο μουσουλμανικός χώρος λατρείας	43
8.1.1. Κύρια μέρη τζαμιού	43
8.1.2. Η τάση στην ίδρυση των μουσουλμανικών τεμένων σήμερα	44
8.1.3. Τα μουσουλμανικά τεμένη στην υπόλοιπη Ευρώπη	44
8.2. Ζητήματα σχεδίασης και αισθητικής	45
8.2.1. Περιορισμοί στη σχεδίαση του μουσουλμανικού τεμένου	45
8.2.2. Τα χαρακτηριστικά του τεμένου του Βοτανικού	46
8.2.3. Η αισθητική του χώρου	47
Βιβλιογραφία	49

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο του μαθήματος της ερευνητικής εργασίας αποφασίσαμε να ασχοληθούμε με το θέμα της ίδρυσης μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα, το οποίο αποδείχτηκε εξαιρετικά επίκαιρο και όπως φαίνεται θα απασχολεί για αρκετό διάστημα την ελληνική κοινωνία.

Στην πρώτη μας συνάντηση, θέτοντας τα ερωτήματα που μας γεννάει το γεγονός απουσίας μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα, καταλήξαμε στο ότι για να προβούμε στη σύνταξη μίας πλήρους εργασίας είναι απαραίτητο να εξετάσουμε όλες τις επιμέρους πλευρές που απαρτίζουν το θέμα. Ως αποτέλεσμα αποφασίσαμε να ασχοληθούμε με την διευκρίνιση της θέσης ενός τζαμιού στην μουσουλμανική θρησκεία, καθώς και του χαρακτήρα της μουσουλμανικής κοινότητας Ελλάδος, την διατύπωση των θέσεων της κοινωνίας, της Πολιτείας, καθώς και της Εκκλησίας σχετικά με το θέμα και τις επίσημες και μη αποφάσεις που έχουν ήδη παρθεί για το έργο.

Στην προσπάθειά μας αυτή απευθυνθήκαμε στους ανάλογους φορείς για περαιτέρω ανάπτυξη των απόψεών τους, από τους οποίους αποδέχτηκαν το κάλεσμά μας ο πρόεδρος της μουσουλμανικής κοινότητας Ελλάδος κ. Ναΐμ Ελγαντούρ, καθώς και ο εκπρόσωπος της ιεράς αρχιεπισκοπής Αθηνών π. Βασίλειος Χαβάτζας. Αντλώντας λοιπόν υλικό από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, καθώς και από άλλες πηγές και στατιστικές έρευνες που διεξήγαμε οι ίδιοι προβήκαμε στη σύνταξη της εργασίας μας.

Την ομάδα εργασίας συγκρότησαν οι: Ανδρέας Αγγέλου, Μαργαρίτα Αναστοπούλου, Βασίλειος Αντωνίου, Ιωάννης Βαρβαρίγγος, Ηλίας Βασιλόπουλος, Γεώργιος Γιαννόπουλος, Σπυρίδων Δολιανίτης, Αθηνά Κατσικάρου, Ελένη Καφώρου, Αιμιλία-Μαρία Κήτιγκ, Αθηνά-Γεωργία Κουμελά, Άννα Κωνσταντάτου-Βαχαβιώλου, Αναστάσιος Ντελάκης, Έλσα Σιάννου, Διονύσιος Σπηλιόπουλος, Ηλίας Σταυρόπουλος, Δανάη Ταταλιά-Λίτσου, Μαρία Τσέτσου, Μυρσίνη Φαλιά, Δανάη-Ιωάννα Χαριζάνη.

Το χρονικό των αναβολών

1.1. Οι πρώτες αποφάσεις

Το τέμενος της Ελλάδας στο Βοτανικό θα γίνει πλέον σύντομα μια πραγματικότητα. Όμως μέχρι να φθάσουμε στο σημείο αυτό, το θέμα της ανέγερσης ακολούθησε μια μακρά γραμμή αναβολών και μεταθέσεων, με αιτία κυρίως τη γραφειοκρατία και την έλλειψη οργάνωσης του κρατικού μηχανισμού.

Το θέμα παρουσιάστηκε για πρώτη φορά, το 1890, επί κυβερνήσεως Τρικούπη, ύστερα από αίτημα του οθωμανού πρέσβη στην Αθήνα, και ενώ οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βρίσκονταν σε ένταση εξ αιτίας των γεγονότων στην Κρήτη. Τότε προτάθηκε στο ελληνικό Κοινοβούλιο η ψήφιση του νομοσχεδίου *«περί παραχωρήσεως δωρεάν εθνικού οικοπέδου προς ανέγερσιν Τουρκικού τεμένους εν Πειραιεί»*. Το νομοσχέδιο ψηφίστηκε ομόφωνα, με μόνη επιφύλαξη στο ζήτημα της δωρεάν παραχώρησης οικοπέδου η οποία όμως δεν είχε συνέχεια έπειτα από τη διευκρίνιση ότι και η Υψηλή Πύλη είχε παλαιότερα παραχωρήσει οικόπεδα για το κτίσιμο χριστιανικών ναών. Το νομοσχέδιο έγινε νόμος του κράτους και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως¹. Το τζαμί θα χτιζόταν στον Πειραιά στη συνοικία Βάβουλα, ενώ προβλεπόταν και η ίδρυση μουσουλμανικού νεκροταφείου στα Καμίνια. Όμως τα χρήματα που διατέθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία “χάθηκαν” στη διαδρομή προς την Αθήνα².

Ακολούθησε μια ακόμα προσπάθεια έγερσης τεμένους, αυτή την φορά με τη λεγόμενη “Σύμβαση των Αθηνών” το 1913, αμέσως μετά τους Βαλκανικούς πολέμους. Οι αντίπαλοι του Ελευθέριου Βενιζέλου, όμως, διαμαρτυρήθηκαν έντονα, με το επιχείρημα ότι η Ελλάδα, που ήταν νικήτρια στα πεδία των μαχών, δεν έπρεπε να αποκριθεί στις απαιτήσεις των ηττημένων λόγω μιας συνθήκης. Ο Βενιζέλος αντιπαρέβαλλε πως υπήρχαν χιλιάδες μουσουλμάνοι υπήκοοι στην Ελλάδα εκείνη την εποχή. Οι μετέπειτα συνθήκες, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, η Μικρασιατική εκστρατεία και τέλος, η Μικρασιατική καταστροφή δεν επέτρεψαν την υλοποίηση της συνθήκης³.

¹ Νόμος 1851,ΦΕΚ, αρ. 126(1.6.1890), σ. 511.

² Γκλαβίνας, «Οι πρώτες προσπάθειες».

³ Γκλαβίνας, «Οι πρώτες προσπάθειες».

Η επόμενη φορά που το ζήτημα του τεμένους επανεμφανίστηκε ήταν το 1932, για τουριστικούς αυτή τη φορά λόγους. Συγκεκριμένα, η σύζυγος ενός Αιγυπτίου πασά θα ταξίδευε στην Υπάτη για θεραπευτικά λουτρά. Φοβήθηκε όμως να κάνει το ταξίδι, διότι στην Ελλάδα δεν θα μπορούσε, αν πέθαινε, να κηδευτεί. Τελικά πείστηκε να ταξιδέψει, αφού εντούτοις ξεκίνησε αλληλογραφία μεταξύ του Οργανισμού Τουρισμού και του Δήμου Αθηναίων για την εύρεση οικοπέδου⁴ Το σχέδιο ήταν να ανεγερθεί στο Γουδί το 1934. Αλλά για άλλη μια φορά, δεν άλλαξε τίποτα⁵.

Ακολούθησαν πολλά σημαντικά γεγονότα για τη χώρα (Δικτατορία Μεταξά, Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, Εμφύλιος, Δικτατορία Παπαδόπουλου), ώστε το ζήτημα να μην ξαναπαρουσιαστεί για αρκετές δεκαετίες, συγκεκριμένα μέχρι το 1976, όταν οι Άραβες πρέσβεις το έθεσαν ξανά ως πρόβλημα.

1.2. Τα σχέδια και οι αναβολές από 1983 έως σήμερα

Από τη δεκαετία του 1980 και εξής τα ζητήματα που τέθηκαν αναφορικά με το μουσουλμανικό τέμενος της Αθήνας αφορούν τη θέση του. Θα είναι μέσα ή έξω από την πόλη; Θα ιδρυθεί νέο τέμενος ή θα δοθεί σε χρήση κάποιο από τα υπάρχοντα; Οι σκέψεις και οι προβληματισμοί για τη θέση του απασχολούν την ελληνική πολιτεία, την κοινωνία, την Εκκλησία και τη μουσουλμανική κοινότητα όλα αυτά τα χρόνια.

Το 1976 άραβες πρέσβεις υπέβαλαν αίτημα για ανέγερση τζαμιού στην Αθήνα. Το σχέδιο πήρε ουσιαστική μορφή το 1983, όταν η Σαουδική Αραβία υπέβαλε στο υπουργείο Εξωτερικών σχέδια για τη δημιουργία ισλαμικού ιδρύματος και τεμένους. Το κράτος ανταποκρίθηκε παραχωρώντας σχετική έκταση στο Μαρούσι. Οι αντιδράσεις όμως των τοπικών παραγόντων μπλόκαραν ακόμη μια φορά το εγχείρημα.

Στα επόμενα χρόνια η τοποθεσία του τζαμιού άλλαζε συνεχώς, από τον Άλιμο, στην Καλογρέζα, το Κορωπί κ.α., αλλά η κυβέρνηση υποχωρούσε πάντα στις διαμαρτυρίες τοπικών παραγόντων⁶.

Το ζήτημα του τεμένους εμφανίστηκε ξανά με τη νέα χιλιετία. Το 2000, στα πλαίσια του νόμου για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, καθορίστηκε η χωροθέτηση Ισλαμικού Πολιτιστικού Κέντρου, στο οποίο θα κτιζόταν και τζαμί, σε έκταση του Υπουργείου Γεωργίας στη Θέση Χούσμουζα στην Παιανία. Τα σχετικά με την ίδρυση περιλήφθηκαν στον νόμο 2833/00.

Το 2003 συντάχθηκε ο κανονισμός λειτουργίας του, ενώ τα έξοδα της κατασκευής ανέλαβε η Σαουδική Αραβία. Οι τοπικοί παράγοντες, όπως και στην

⁴ Σκιαδάς, «Αθήνα».

⁵ Φώσκολος, «Τζαμί».

⁶ Λιάλιος, «Κοινοπραξία».

περίπτωση του 1983 αντέδρασαν, μαζί με την Εκκλησία και τελικά το σχέδιο δεν υλοποιήθηκε⁷.

Την ίδια περίοδο διατυπώνονται κριτικές για τη θέση, αλλά και εναλλακτικές προτάσεις για το άνοιγμα κάποιου από τα υπάρχοντα τζαμιά στην Αθήνα (Μοναστηράκι και Αρχαία Αγορά), με παράλληλη μάλιστα λειτουργία και εκείνου που σχεδίαζε η Πολιτεία.

Ο Στ. Ζουμπουλάκης επισήμανε τότε ότι «η πολιτεία προσπαθεί να χτίσει το τέμενος όσο πιο μακριά από το κέντρο της πόλης γίνεται, για να μην είναι ιδιαίτερα ορατή η ισλαμική παρουσία στην πόλη, παραβλέποντας τους μουσουλμάνους που ζουν σε αυτήν»⁸.

Ειδικά το ζήτημα της προσβασιμότητας ήταν εκείνο που το 2002 ώθησε διάφορους, ανάμεσα στους οποίους και τον Στ. Ζουμπουλάκη να προτείνουν το άνοιγμα ενός από τα δύο παλαιά τζαμιά της Αθήνας. Γράφει ο Στ. Ζουμπουλάκης «Στην Αθήνα υπάρχουν ήδη 2 τζαμιά, που δε λειτουργούν. Το Φετχιγιέ Τζαμί στη Ρωμαϊκή Αγορά και το Τζαμί του Τζισταράκη στο Μοναστηράκι, όπου σήμερα στεγάζεται το μουσείο λαϊκής τέχνης. Καλό είναι να χτιστεί το τζαμί στην Παιανία, ωστόσο θα ήταν καλό και να λειτουργήσει το ένα από τα δύο τζαμιά εντός της πόλης. Ο χώρος έχει ήδη μουσουλμανικά στοιχεία, βρίσκεται κοντά σε άλλα χριστιανικά και η πρόσβαση είναι εύκολη. Γι αυτό θα ταίριαζε όπως καταλαβαίνουμε να λειτουργήσει κάποιο από αυτά τα τζαμιά»⁹.

Το σημερινό σχέδιο, που μέχρι στιγμής φαίνεται πως θα υλοποιηθεί τελικά, ξεκινά από το 2006, έπειτα από τη διαπίστωση ότι έως τότε οι μουσουλμάνοι δεν είχαν ποτέ κάνει επίσημη αίτηση για τζαμί. Η Μουσουλμανική Ένωση Ελλάδας ανέλαβε δράση και έκανε την αίτηση, αλλά μπλέχτηκε στα δίχτυα της γραφειοκρατίας. Μετά από πολλά ξεκαθαρίσματα, η αίτηση έγινε δεκτή.

Η νέα χωροθέτηση τζαμιού στον Ελαιώνα αποφασίστηκε το 2006 σε έκταση 42 στρεμμάτων ιδιοκτησίας του πολεμικού ναυτικού. Μια σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με το παρελθόν ήταν πως αποφασίστηκε να κατασκευαστεί αποκλειστικά με εθνικούς πόρους. Η απόφαση εξειδικεύτηκε το 2011 με τον ν.4014/11, ενώ την άνοιξη του 2013 το έργο εντάχθηκε στο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων.

Στην επιλογή του χώρου φαίνεται πως πρυτάνευσε το γεγονός ότι δεν ήταν κατοικημένη περιοχή. Γεγονός είναι πάντως ότι οι επιφυλάξεις και οι αντιρρήσεις συνεχίζουν να εκφράζονται ιδιαίτερα από ορισμένους, παλαιότερους αλλά και υποψήφιους δημοτικούς άρχοντες της Αθήνας, οι οποίοι επισημαίνουν ότι ο χώρος που έχει δοθεί για το τζαμί θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως χώρος πρασίνου του Δήμου και για την κάλυψη κοινωφελών αναγκών (πολιτιστικά κτίρια, κτίρια εκπαίδευσης, υπαίθριες αθλητικές εγκαταστάσεις, κτίρια κοινωνικής πρόνοιας) ή για χρήσεις που θα απέφεραν έσοδα στο Δήμο (εστιατόρια, αναψυκτήρια, χώροι

⁷ Λιάλιος, «Κοινοπραξία».

⁸ Ζουμπουλάκης 2002, σ. 105.

⁹ Ζουμπουλάκης, 2002, 105.

συνάθροισης κοινού). Οι ίδιοι δεν παραλείπουν να επισημάνουν τα προβλήματα που δημιουργούνται από την ύπαρξη ενός τζαμιού μέσα σε μια πυκνοκατοικημένη αστική-χριστιανική περιοχή και προτείνουν να γίνει έξω από τα όρια του Δήμου Αθηναίων.

Όταν πάρθηκε τελικά η απόφαση, τα προβλήματα δεν σταμάτησαν. Τα στρέμματα του οικοπέδου που θα παραχωρούνταν όλο και μίκραιναν με κάθε συνάντηση. Επίσης παρουσιάστηκαν περισσότερα γραφειοκρατικά προβλήματα, δηλαδή το πώς θα μετακινηθεί η στρατιωτική βάση στο χώρο. Το οικόπεδο αυτό ανήκε στο Πολεμικό Ναυτικό.

Αφού ξεπεράστηκε και αυτό το εμπόδιο, το κράτος προκήρυξε διαγωνισμό για το ποιος θα αναλάβει το έργο. Προτάθηκε από τους Μουσουλμάνους ένας αρχιτέκτονας και δημοτικός σύμβουλος της Αθήνας, ο κ. Τομπάζης, ο οποίος είχε κάποτε αναλάβει παρόμοιο έργο.

Η αρχική χρηματοδότηση έφτανε τα 15 εκ. Ευρώ, για να περιοριστεί στη συνέχεια στις 900.000. Τα λεφτά ήταν λίγα, και οι εταιρίες ήταν διστακτικές για να αναλάβουν το έργο. Οι μουσουλμάνοι αναγκάστηκαν να συμβιβαστούν με τα απαραίτητα. Μια κοινοπραξία εταιριών ανέλαβε το έργο.

Το έργο, το οποίο είχε προγραμματιστεί να ολοκληρωθεί έως τον Απρίλιο του 2014 βρίσκεται ακόμη σε αναμονή, λόγω των ενστάσεων και προσφυγών στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Η αναγκαιότητα της ίδρυσης τεμένους και η υπάρχουσα κατάσταση στην Αθήνα

Η ανέγερση μουσουλμανικού τεμένους εντός των ορίων της πόλης είναι ένα ζήτημα που επανέρχεται στο προσκήνιο όπως είδαμε για περισσότερο από έναν αιώνα, αφού οι πρώτες προσπάθειες χρονολογούνται από το 1890. Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε δύο επιμέρους θέματα:

α. Την αναγκαιότητα της ύπαρξης ενός τεμένους για την άσκηση των λατρευτικών αναγκών στον χώρο του Ισλάμ και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν και έλυσαν αντίστοιχα ζητήματα στις άλλες μη μουσουλμανικές χώρες.

β. Την τρέχουσα κατάσταση στην Αθήνα και ειδικότερα, το μέγεθος της μουσουλμανικής κοινότητας, των νόμιμων και μη νόμιμων μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης, την προέλευση των μελών της, τον τρόπο κάλυψης των θρησκευτικών τους αναγκών και την επάρκεια των υπάρχοντων άτυπων χώρων λατρείας.

Βασική μας πηγή αποτελεί η συνέντευξη που μας έδωσε ο πρόεδρος της μουσουλμανικής κοινότητας στην Ελλάδα, κος Ν. Ελγαντούρ στις 27 Φεβρουαρίου 2014, οι παλαιότερες συνεντεύξεις του αλλά και η αρθρογραφία που αφορά στο θέμα.

2.1. Το Τζαμί στην μουσουλμανική λατρεία

Το Μουσουλμανικό τέμενος, ή όπως ονομάζεται στην Αραβική γλώσσα μαστζίντ (*masjid* – مسجد), αποτελεί τον ιερό λατρευτικό χώρο στο Ισλάμ. Η ονομασία του σημαίνει ουσιαστικά 'τόπος λατρείας'. Κάθε Μουσουλμάνος πιστός έχει το καθήκον να προσεύχεται στραμμένος προς την κατεύθυνση της Μέκκα πέντε φορές την ημέρα. Αν και η προσευχή μπορεί να τελεστεί εκτός του τζαμιού, θα ήταν σίγουρα προτιμότερο, να υπάρχει ένα επίσημο τέμενος στο οποίο να μπορεί να στραφεί ο πιστός¹⁰.

Η σημασία του τεμένους για έναν μουσουλμάνο είναι εφάμιλλη με αυτή που έχει μία χριστιανική εκκλησία για ένα Χριστιανό πιστό. Άλλωστε, ένας ναός οποιασδήποτε θρησκείας δεν είναι κάτι χωρίς το οποίο ο πιστός θα σταματήσει να

¹⁰ Συνέντευξη Ναϊμ Ελγαντούρ.

κοιτάζει προς το Θεό. Αποτελεί ένα χώρο μέσα στον οποίο ο πιστός μπορεί να προσευχηθεί όπως ο ίδιος επιλέγει και μπορεί να αισθανθεί πως με κάποιον τρόπο βρίσκεται πιο κοντά στο Θεό.

Το τζαμί δεν παίζει όμως μόνο το ρόλο του χώρου λατρείας αλλά εκεί γίνεται και η διδασκαλία του Κορανίου, όπως επίσης και η εκπαίδευση των Ιμάμηδων, δηλαδή των Μουσουλμάνων ιεροδιδασκάλων. Ο Ιμάμης είναι ο οδηγός, και καθώς το Κοράνι ασχολείται όχι μόνο με την πνευματική ζωή του πιστού, αλλά και με την καθημερινότητά του, είναι λογικό να προκύπτουν ερωτήματα στους πιστούς, τα οποία μπορεί να επιλύσει μόνον κάποιος ο οποίος είναι κατάλληλα εκπαιδευμένος. Η έλλειψη τεμένους, άρα και επίσημου Ιμάμη, αναγνωρισμένου από το κράτος, προξενεί ποικίλα προβλήματα στις μουσουλμανικές κοινότητες.

Τα παραπάνω φανερώνουν τη θέση που έχει το τζαμί στη μουσουλμανική ζωή και λατρεία και τη σημασία της ύπαρξής του στους χώρους όπου βρίσκονται εγκατεστημένες μουσουλμανικές κοινότητες.

Οι μουσουλμανικές κοινότητες στην Ελλάδα, στη Θράκη και στα νησιά του Αιγαίου διαθέτουν τους δικούς τους χώρους λατρείας, χωρίς να τίθεται ζήτημα για την ίδρυση, τη διατήρησή τους, τη λειτουργία τους και την ύπαρξη ιμάμη για τις ανάγκες των πιστών.

Το θέμα της ίδρυσης τεμένους τίθεται αποκλειστικά για την περιοχή της Αθήνας και είναι το αποτέλεσμα της συγκέντρωσης στα τελευταία χρόνια μεγάλου αριθμού μουσουλμάνων, κυρίως μεταναστών στην πόλη.

Φυσικά το θέμα δεν αποτελεί μια μοναδικότητα στον κόσμο. Αντίστοιχες εγκαταστάσεις μουσουλμάνων υπάρχουν σε όλα τα μέρη του κόσμου, αποτέλεσμα κυρίως των μεταναστεύσεων, επομένως το ζήτημα που τίθεται εδώ βρίσκεται το ανάλογο του και σε άλλα κράτη και φυσικά οι λύσεις που εκεί δόθηκαν θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για την επίλυση των αντίστοιχων ζητημάτων εδώ.

2.2. Η κατάσταση των μουσουλμάνων της Αθήνας

2.2.1. Μουσουλμάνοι μόνιμοι κάτοικοι, νόμιμοι και μη μετανάστες.

Εκτιμάται ότι το 2010 οι μουσουλμάνοι της Ελλάδος αριθμούσαν περί τα 527.000 άτομα¹¹ με αναμενόμενη αύξηση αυτού του αριθμού ως το 2014. Ενδεικτικά, μόνο στην Αττική ζουν περίπου 30.000 μουσουλμάνοι¹². Παρά την εντύπωση που γεννάται σχεδόν αυτόματα στον Έλληνα στο άκουσμα του όρου «μουσουλμάνος», αυτοί δεν είναι μόνο Τούρκοι αλλά ανήκουν σε διάφορες εθνικότητες: είναι

¹¹ Pew Forum on Religion and Public Life, 2010

¹² newsbeast.gr, 3.4.2013

Πακιστανοί, Μπαγκλαντεσιανοί, Κούρδοι, Άραβες, Αιγύπτιοι κ.α.. Επιπλέον, μεγάλος αριθμός των πιστών είναι μουσουλμάνοι δεύτερης και τρίτης γενιάς, γεννηθέντες στην Ελλάδα, από έναν ή και τους δύο γονείς μουσουλμάνους και δεν γνωρίζουν άλλη πατρίδα¹³.

2.2.2. Η κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών

Η έλλειψη επίσημου μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα έχει οδηγήσει στη δημιουργία μικρότερων, άτυπων «τζαμιών» ανά την πόλη, περί τα 100 τον αριθμό¹⁴. Με τον μεγαλύτερο αριθμό αυτών να βρίσκονται στις δυτικές συνοικίες, είναι διάσπαρτα σε όλη την Αθήνα και τις γύρω περιοχές από την Ομόνοια μέχρι το Γουδί, το Μεταξουργείο και τον Περισσό¹⁵.

Αυτοί οι χώροι που ενοικιάζονται με σκοπό να γίνουν χώροι προσευχής είναι συνήθως γκαράζ πολυκατοικιών, μαγαζιά ή αποθήκες ενώ η οικονομική κατάσταση κάθε κοινότητας, είτε αυτή προέρχεται από το Μπαγκλαντές είτε από την Αραβία δεν μπορεί πάντοτε να εγγυηθεί την αξιοπρεπή κατάσταση του κτηρίου¹⁶. Ως αποτέλεσμα, οι εγκαταστάσεις βρίσκονται σε αθλία κατάσταση.

Οι χώροι που χρησιμοποιούνται μέχρι τώρα δεν μοιάζουν σε τίποτα αυτό που συνήθως αποτελεί ένα τζαμί. Οι συνθήκες στις οποίες πρέπει να υποβληθούν οι πιστοί για να προσευχηθούν είναι άθλιες. Οι χώροι αυτοί είναι συνήθως υπόγεια, Μόνο και μόνο το γεγονός ότι είναι υπόγεια, καθιστά τον χώρο όχι μόνο αφιλόξενο για προσευχή αλλά στερεί τους πιστούς από το «μιχράμπ», το μικρό δηλαδή παράθυρο με προσανατολισμό στη Μέκκα που χαρακτηρίζει κάθε τζαμί. Αναρωτιέται κανείς αν όντως ένας τέτοιος χώρος μπορεί να αποτελέσει ποτέ πραγματικά ένα σωστά κτισμένο τζαμί. *«Αυτή τη στιγμή, ένας χριστιανός που θέλει να προσευχηθεί θα πάει στην εκκλησία κι ο γιος μου θα πάει σε ένα υπόγειο. Το να ξεχωρίζει τους ανθρώπους λόγω θρησκείας, δεν ταιριάζει με την ιστορία της Ελλάδας, που είναι μια χώρα που έδειξε ελευθερία και πολιτισμό σε όλον τον κόσμο»*, λέει χαρακτηριστικά ο Ναΐμ Ελγαντούρ.

Παράλληλα, ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων καλείται να συστεγαστεί στον ίδιο χώρο. Παρόλο που οι εθνικές τους διαφορές δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία αφού το Ισλάμ ενώνει όλους του τους πιστούς, οι χώροι είναι δυσανάλογοι προς την προσέλευση. Η έλλειψη χώρου σημαίνει αμέσως-αμέσως την ανεπαρκή κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων.

¹³ Συνέντευξη Ελγαντούρ Ν.

¹⁴ Συνέντευξη Ελγαντούρ Ν. στην Αφροδίτη Αλ Σαλέχ

¹⁵ Islam.gr, 11.4.2008

¹⁶ Συνέντευξη Ελγαντούρ Ν.

2.3. Ο έλεγχος¹⁷

Μέχρι πρόσφατα, η Ελληνική πολιτεία εφησύχαζε με την ύπαρξη των άτυπων «τζαμιών», διασκορπισμένων ανά την Αθήνα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η αστυνομία έχει γνώση της τοποθεσίας και του ιδιοκτήτη του χώρου και επομένως ξέρει πού να απευθυνθεί αν δημιουργηθεί πρόβλημα. Επί κυβέρνησης Σαμαρά, ωστόσο, το Υπουργείο Υγείας και Θρησκευμάτων εκμεταλλεύτηκε ένα άρθρο του συντάγματος του 1939 με αποτέλεσμα να κλείσουν επτά από αυτούς τους χώρους. Το γεγονός αυτό δεν πρόκειται να εμποδίσει τους μουσουλμάνους να προσεύχονται, αλλά ζητούν έναν επίσημο χώρο για να αποτραπούν τέτοια κωλύματα και να είναι τα πάντα ελεγχόμενα από το κράτος.

«Το φανερό, είναι σε οποιαδήποτε περίπτωση καλύτερο από το κρυφό. Μέχρι τώρα καταφέραμε να εξοβελίσουμε τα ακραία στοιχεία και να αποτρέψουμε συμβάντα. Δημιουργούνται παρεξηγήσεις και πυροδοτείται μια έχθρα ανάμεσα στους έλληνες και τους μετανάστες μέσω ξένων δικτύων. Ο πολιτεία οφείλει να επαγρυπνά για τέτοια ζητήματα. Το κλείσιμο των χώρων λατρείας τόσο απερίσκεπτα μόνο περισσότερα προβλήματα μπορεί να δημιουργήσει.» -- Ελγαντούρ Ν.

¹⁷ Συνέντευξη Ελγαντούρ Ν.

Η Πολιτεία και το τζαμί

3.1. Γιατί δεν υπάρχει τζαμί;

Έχει τεθεί το ερώτημα γιατί δεν έχει χτιστεί κάποιο κανονικό τζαμί στην Αθήνα. Ο νόμος για την λειτουργία του τζαμιού στο Βοτανικό έχει ψηφισθεί από το 2006 και μέχρι τώρα η διαδικασία για την λειτουργία του τζαμιού έχει μείνει στάσιμη.

Αρχικά, ασκούνται διάφορες είδους πιέσεις στην κυβέρνηση διότι οι μουσουλμάνοι δεν μπορούν να προσευχηθούν σε ένα κανονικό και αξιοπρεπές χώρο εκτός από υπόγεια, διαμερίσματα κτλ. Αντί αυτού υπάρχουν δεκάδες παράνομα τζαμιά τα οποία ίσως προκαλέσουν προβλήματα στο άμεσο μέλλον για την κοινωνία. Από την άλλη πλευρά, τονίζεται πως για να χτιστεί ένα κανονικό τζαμί θα πρέπει να έχουν σημαντικό ρόλο και οι κάτοικοι της πόλης μας, δηλαδή μέσω δημοψηφίσματος. Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνία πρέπει να δράσει άμεσα.

Ύστερα, οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των πολιτικών αντιπάλων στο θέμα της οικοδόμησης του τεμένους στον Βοτανικό κορυφώνονται, ειδικά τώρα λίγο πριν τις εκλογές. Αρχηγοί δεξιών κομμάτων δηλώνουν κατά αυτής της κατασκευής, είτε επειδή ο χώρος είναι δίπλα στον ιερό βράχο της Ακρόπολης και την ελιά του Πλάτωνα, είτε επειδή βεβηλώνονται οι αγώνες κατά του οθωμανικού ζυγού, του οποίου καλούμαστε τώρα να χτίσουμε τέμενος και μάλιστα στο κέντρο της πρωτεύουσας με κρατική χρηματοδότηση, καθώς το καλούν και «εθνική προδοσία».

Άλλα κόμματα, επικαλούμενα το Σύνταγμα, έκαναν λόγο για το κατοχυρωμένο δικαίωμα κάθε πολίτη (άρα και των μουσουλμάνων) να πιστεύει σε όποιο θρήσκευμα επιθυμεί καθώς και να έχουν και έναν επίσημο χώρο λατρείας. Εν τέλει, όσοι διαφωνούν, είναι επειδή βάζουν τα «ιδεώδη» τους λίγο πιο πάνω από τον άνθρωπο που έχουν απέναντί τους και τον βλέπουν να προσεύχεται σε υπόγεια, εκτός κι αν έχουν κέρδος από αυτό. Παρόλα αυτά, η σημερινή κυβέρνηση, ενόψει εκλογών, φαίνεται να μην δίνει ακριβείς και σαφείς απαντήσεις για το αν θα προχωρήσει το έργο ή αν θα παραμείνει σαν θέμα στα γραφεία του Συμβουλίου Επικρατείας.

Στην Ελλάδα του σήμερα, οι απόψεις δίστανται. Άλλοι προτείνουν δημοψήφισμα κι άλλοι είναι απόλυτοι στο ναι ή στο όχι. Ο κόσμος με την ψήφο του θα αποφασίσει. Το ξέρουν και την επιζητούν, χωρίς να εγγυώνται πως όσα λένε θα

τα δούμε και έμπρακτα στο μέλλον. Κάποιοι προσπαθούν να κερδίσουν τον λαό, κάποιοι χρόνο και άλλοι... κυβερνητικές καρέκλες.

3.2. Η θρησκευτική ελευθερία και τα πολιτικά δεδομένα της χώρας

Θα προσπαθήσω να αναλύσω μέσω των πηγών μου το πως η πολιτική μπορεί να χρησιμοποιήσει τον νόμο περί ανεξιθρησκίας προς όφελός της.

Η ανέγερση του μουσουλμανικού τεμένους είναι ένα άλυτο ζήτημα εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Βέβαια δεν είναι τυχαίο που κατά (προεκλογικούς)καιρούς το ανασύρουν από τα χρονοντούλαπα διάφορα πολιτικά κόμματα υποσχόμενα για την κατασκευή του ή ακόμα και σε περιόδους κρίσης αντίπαλα έθνη προσπαθούν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση και να επιβάλουν τα θέλω τους.

Όπως ήταν αναμενόμενο δεν έχασαν την ευκαιρία ούτε αυτή τη φορά που είναι προεκλογική εποχή υποσχόμενοι έργα που μάλλον ποτέ δεν θα υλοποιήσουν. Όλα τα κόμματα ανεξαιρέτως προσπαθούν με τον δικό τους τρόπο να «βοηθήσουν» την μουσουλμανική κοινότητα στα προβλήματα που έχουν όταν θέλουν να ένα θρησκευτικό χώρο για να προσευχηθούν τους και έτσι με αυτόν τον τρόπο να κερδίσουν τόσο «ευαισθητοποιημένους» χριστιανούς όσο και μουσουλμάνους. Φυσικά αυτή η στάση επικρίνεται από τα ΜΜΕ και ουδείς λόγος γίνεται για να αλλάξει. Η παντελής έλλειψη ωριμότητας από την πλευρά τους φταίει που τόσα χρόνια «δεν βρήκαμε τον χρόνο» να φτιάξουμε ένα τόπο λατρείας για τους μουσουλμάνους της Αθήνας αφήνοντάς τους να προσεύχονται στους άτυπους χώρους λατρείας που έχουν φτιάξει στην Αθήνα.

Εκτός όμως από εθνικό ζήτημα είναι και παγκόσμιο γιατί μια από τις πιο ιστορικές και παλαιότερες πρωτεύουσες της Ευρώπης δεν δίνει ίσα δικαιώματα άσκησης μιας διαφορετικής πίστewς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τρίτοι να παρεμβαίνουν σε αυτό το μείζονος σημασίας κοινωνικό ζήτημα μετατρέποντας το σε όπλο κατά της ίδιας μας της χώρας απαξιώνοντας μας σε παγκόσμιο επίπεδο. Επίσης αυτό το γεγονός μαζί με την βαθμιαία άνοδο του φασισμού στην χώρα μας έχουν αποτελέσει ουκ ολίγες φορές θέματα συζητήσεων σε κορυφαία ειδησεογραφικά κανάλια του κόσμου μετατρέποντας μας στο μαύρο πρόβατο της Ευρώπης. Τέλος όλη αυτή η παντελής αδιαφορία για την ανέγερση του τεμένους έχει δώσει την αφορμή σε ξένα μουσουλμανικά κράτη να θέλουν αυτά να χορηγήσουν την κατασκευή του προκαλώντας ένα αίσθημα φόβου για περαιτέρω κρυφές χρήσεις του.

Με λίγα λόγια η Ελλάδα θα πρέπει όσο το δυνατόν γρηγορότερα να προβεί στην ανέγερση του τεμένους με κρατικά χρήματα για να μπορεί να ελέγχεται ευκολότερα και φυσικά για να μπορέσουμε να αποκαταστήσουμε έστω και μερικώς την εικόνα μας στην παγκόσμια πολιτική και κοινωνική σκηνή.

3.3. Υπάρχει πρόθεση για περαιτέρω κτίσιμο τζαμιών;

Έχει τεθεί το ερώτημα αν στο μέλλον υπάρχει πρόθεση από την πολιτεία να προχωρήσει σε κτίσιμο περαιτέρω τζαμιών. Όμως, από το 2006, που έχει ψηφισθεί η λειτουργία του τεμένους στην περιοχή του Βοτανικού, έχουν περάσει 8 χρόνια και η διαδικασία έχει μείνει στάσιμη. Και αν σκεφτούμε πως οι κάτοικοι του Βοτανικού έχουν προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ζητώντας να ακυρωθεί το έργο, θα είναι πολύ δύσκολο να υπάρξει πιθανότητα για μελλοντικό κτίσιμο και άλλων τζαμιών. Δηλαδή, από τη μία πλευρά δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι είναι παράλογο να στερούνται οι αλλόθρησκοι τον τόπο της προσευχής σε μία χώρα που οι περισσότεροι κάτοικοι είναι θρησκευόμενοι. Εδώ δίνεται μια πολιτισμική μάχη που δεν έχει να κάνει με το Θεό αλλά με τον τρόπο ζωής. Από την άλλη πλευρά τα τζαμιά περικλείουν τις κοινότητες σε πείσμα της ανοιχτής κοινωνίας στην οποία επέλεξαν να ζήσουν οι μουσουλμάνοι της Δύσης. Πολλαπλασιάζοντας τις αξιώσεις (μαντίλα, διατροφικές ανάγκες στο σχολείο, άρνηση ένταξης, τζαμιά) οι μουσουλμάνοι προσπαθούν να κάνουν το Ισλάμ πιο ορατό και να επιβάλουν την θριαμβική του παρουσία στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Κοινωνίας. Το Ισλάμ δεν είναι απλώς μια θρησκεία σαν όλες τις άλλες, είναι ένας νομικός και ηθικός κώδικας. Ομοίως, τα τζαμιά δεν είναι απλώς τόποι λατρείας, αλλά χώροι προσηλυτισμού και στρατολόγησης, κορανικά σχολεία όπου γίνεται κατήχηση για τον ιερό πόλεμο εναντίον των απίστων.

Εν κατακλείδι, περιμένουμε τις αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας για την κατασκευή του τεμένους στο Βοτανικό το οποίο βέβαια θα έχει χωρητικότητα 600 πιστών, ενώ οι μουσουλμάνοι στην Αθήνα υπολογίζονται περίπου στους 400.000. Αυτό σημαίνει ότι αφού θα κλείσουν όλα τα «παράνομα» τζαμιά (υπόγεια, διαμερίσματα, αυλές) σε ακτίνα 10 χλμ. από την κατασκευή του τεμένους θα πρέπει να προχωρήσουν και στην λειτουργία καινούργιων (εκτός και αν δεν προσεύχονται όλοι μαζί). Ίσως τελικά να πρέπει να αποφασίσει η ελληνική κοινωνία, πέρα από πολιτικές σκοπιμότητες, αν θα πρέπει να προχωρήσουμε στη κατασκευή τεμένους στην καρδιά της πόλης.

Η θέση της κοινωνίας στο ζήτημα της ίδρυσης τζαμιού στην Αθήνα

Η ομάδα μας ασχολήθηκε με την διερεύνηση της κοινής γνώμης σε τρεις κοινωνικές ομάδες: τους μαθητές του σχολείου μας, τους καθηγητές αλλά και τους απλούς πολίτες μέσω της επεξεργασίας των σχολίων των άρθρων στο διαδίκτυο. Κατ' αρχάς, μοιράσαμε ερωτηματολόγια σε 60 μαθητές από το σχολείο μας και σε 10 καθηγητές. Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την επεξεργασία των παραπάνω είναι ποικίλα και ενδιαφέροντα, διότι απεικονίζουν τις απόψεις, της ανησυχίες αλλά και τις αντιρρήσεις του κοινού για το συγκεκριμένο ζήτημα. Μας φανερώνουν την ενημέρωση αλλά και την αποδοχή που φέρει η ίδρυση του μουσουλμανικού τεμένους ανάμεσα στους πολίτες.

4.1. Τα σχόλια στον ηλεκτρονικό τύπο-Απόπειρα ανάλυσης

4.1.1. Οι πηγές

Μελετήσαμε πέντε άρθρα σε ηλεκτρονικές εφημερίδες και ειδησεογραφικές ιστοσελίδες, τα οποία δημοσιεύτηκαν το διάστημα από τις 3 Απριλίου 2013 έως και τις 15 Νοεμβρίου 2013, δηλαδή κατά την περίοδο κατά την οποία το θέμα της ίδρυσης του τζαμιού της Αθήνας μπήκε στην τελική ευθεία με την προκήρυξη του έργου. Στα άρθρα είτε περιέχονται οι ειδήσεις χωρίς προσωπικές απόψεις του αρθρογράφου¹⁸, διατυπώνονται αντιρρήσεις και προτάσεις για το κτίσιμο σε άλλη θέση ώστε να αποφευχθούν κρούσματα βίας¹⁹, γνωστοποιείται η κοινοπραξία των εταιρειών που ανέλαβε την οικοδόμηση του τζαμιού²⁰, περιγράφονται τα

¹⁸«Στην τελική ευθεία το τζαμί της Αθήνας στο Βοτανικό», newsbeast.gr, 3.4.2013, <http://www.newsbeast.gr/greece/arthro/512872/stin-teliki-eutheia-to-tzami-tis-athinas-sto-votaniko/>

Πελώνη Αριστοτελία, "Στην τελική ευθεία το τζαμί της Αθήνας, εφημ. Τα Νέα, 9.3.2013, url: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5005592/sthn-telikh-eytheia-to-tzami-ths-athhnas/>

¹⁹ «Το τζαμί στον Ελαιώνα βάζει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη» newsbeast.gr, 3.4.2013, <http://www.newsbeast.gr/greece/arthro/512968/to-tzami-ston-elaiona-vazei-se-kinduno-ti-dimosia-taxi/>

²⁰Λιάλιος Γ., "Κοινοπραξία κατασκευαστικών εταιρειών αναλαμβάνει το τζαμί στον Βοτανικό", εφημ. Καθημερινή 15.11.2013 url: http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathremote_1_15/11/2013_527935

χαρακτηριστικά του τζαμιού²¹. Δεν χρησιμοποιήθηκαν τα ίδια τα άρθρα, αλλά τα σχόλια που υπάρχουν στο κάθε άρθρο.

Μέσα από την επεξεργασία των σχολίων του κάθε άρθρου που σχετιζόταν με την έρευνά μας προσπαθήσαμε να αποτυπώσουμε δειγματοληπτικά την άποψη των πολιτών για την ίδρυση του μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα. Το βασικό προτέρημα αυτής της προσέγγισης σε αντίθεση με την καθολική μέθοδο (ερωτηματολόγιο) είναι ότι οι σχολιαστές δεν γνωρίζουν ότι λαμβάνουν μέρος σε έρευνα και έτσι στα σχόλια τους αποτυπώνουν εντελώς ελεύθερα την άποψη τους περί του θέματος χωρίς ενδοιασμούς και φόβο ότι αυτά θα γνωστοποιηθούν στο ευρύ κοινό.. Το βασικό μειονέκτημα της έρευνας είναι η επιρροή που δέχεται ο σχολιαστής από τα ήδη υπάρχοντα σχόλια. Μετά από παρατήρηση της συλλογιστικής πορείας των σχολίων και μέσα από προσωπική εμπειρία φαίνεται πόσο μεγάλο συντελεστή διαδραματίζει η αλληλουχία των σχολίων. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίζαμε ότι τα πρώτα σχόλια μπορούν να καθορίσουν την πορεία ολόκληρης της συζήτησης. Βέβαια αυτό δεν είναι κανόνας αφού σχηματίζονται και εντελώς αντίθετες απόψεις στην συνέχεια της συζήτησης που όμως η πλειοψηφία τα καταπνίγει.

4.1.2. Μεθοδολογία και αποτελέσματα έρευνας

Αρχικά έγινε το μοίρασμα των σχολίων (ίσου αριθμού) σε κάθε μέλος της ομάδας το οποίο είχε στόχο την μελέτη και τη δημιουργία ερωτημάτων που απαντιόνταν μέσα από τα σχόλια. Στη συνέχεια έγινε η συγκέντρωση των ερωτήσεων. Προέκυψαν 12 ερωτήσεις, οι οποίες στη συνέχεια συμπύχθηκαν σε 5. Οι ερωτήσεις και τα αποτελέσματα που προέκυψαν φαίνονται τον παρακάτω πίνακα:

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	ΝΑΙ	ΟΧΙ
1. Πιστεύετε ότι η ανέγερση του τεμένους για τους Μουσουλμάνους θα επιβαρύνει τον ελληνικό λαό σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης(το ποσό που διατίθεται από την κυβέρνηση ανέρχεται σε 846.000) και με ποιο τρόπο θα μπορούσαν να διατεθούν τα χρήματα;	10	4
2. Είστε σύμφωνοι με την άποψη ότι η ανέγερση του τεμένους αποπροσανατολίζει τους πολίτες από πιο καίρια ζητήματα;	1	0
3. Νομίζετε ότι η ίδρυση τζαμιού ενδέχεται να πυροδοτήσει κρούσματα βίας και εγκληματικότητας αφού η περιοχή γύρω από το τέμενος θα μετατραπεί σε γκέτο;	11	1
4. Πιστεύετε ότι η ανέγερση τεμένους στην Ελλάδα προσβάλλει το	6	0

²¹Μπενέκου Βίβιαν, "ΣΤΟΝ ΒΟΤΑΝΙΚΟ ΜΕ «ΧΑΜΗΛΟ» ΠΡΟΦΙΛ. Άναψε «πράσινο φως» για το τέμενος της Αθήνας", εφημ. Το Έθνος, 8.6.2013, url: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63840968>

ελληνικό ορθόδοξο δόγμα και γιατί;		
5. Κατά τη γνώμη σας μετά από την πρώτη ανέγερση τζαμιού θα ακολουθήσουν και άλλες στη χώρα μας;	5	3

Σύνολο σχολίων	ΥΠΕΡ	ΚΑΤΑ
Ίδρυση του τζαμιού	8	33

4.1.3. Παρατηρήσεις και Συμπεράσματα

Το μεγαλύτερο μέρος των σχολιαστών τάσσεται κατά της ίδρυσης μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα. Συγκεκριμένα το 80,5% δηλώνει κατά και το 19,5% υπέρ.

Ο κόσμος φαίνεται να γνωρίζει ότι θα πραγματοποιηθεί η οικοδόμηση του μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα. Από τα σχόλια συμπεραίνουμε ότι δεν είναι επαρκώς ενημερωμένοι για το χρηματικό ποσό που θα διατεθεί, την τοποθεσία που έχει επιλεγεί και τον ακριβή τρόπο λειτουργίας. Επιπλέον, μέσα από τα άρθρα πυροδοτούνται κάθε είδους αντιδράσεις τόσο θετικές όσο και αρνητικές. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των ανθρώπων φαίνεται ότι τρέφει ένα μίσος για την Ισλαμική θρησκεία, καθώς πιστεύουν ότι θα δημιουργηθεί ένα γκέτο στην περιοχή γύρω από το Βοτανικό, το οποίο θα οδηγήσει στην αύξηση των ποσοστών της εγκληματικότητας. Το γεγονός αυτό, πηγάζει από την άποψη ότι ο Ισλαμισμός, σύμφωνα με τα σχόλια, είναι μία θρησκεία οπισθοδρομική, που δε τρέφει σεβασμό για τα δικαιώματα των ανθρώπων και ιδιαίτερα των γυναικών και η οποία υποστηρίζει τον πόλεμο και τη βία. Ανησυχητικό κατά αυτούς είναι και το γεγονός ότι στη χώρα μας καταφτάνουν όλο και περισσότεροι λαθραίοι μετανάστες που στην πλειοψηφία τους είναι μουσουλμάνοι. Αρνούνται να στερήσουν από τον Ελληνικό λαό ένα σεβαστό πόσο χρημάτων το οποίο θα μπορούσε να διατεθεί στους συνταξιούχους και τους ανέργους. Θεωρούν, επίσης, σε λιγότερο βαθμό ότι το ζήτημα αυτό αποπροσανατολίζει τους πολίτες από φλέγοντα ζητήματα, όπως για παράδειγμα το σύμφωνο συμβίωσης των ομοφυλοφίλων. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η άποψη ότι με την ανέγερση τζαμιού πλήττεται η χριστιανική ορθόδοξη πίστη.

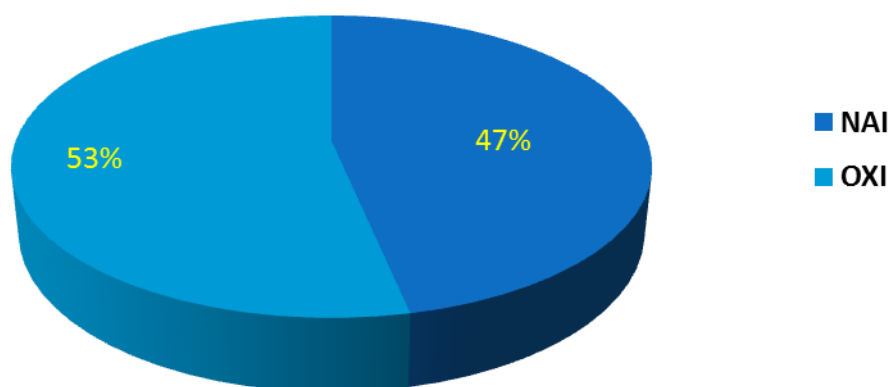
Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα πολιτισμένη, γι αυτό θα έπρεπε να σέβεται τα θρησκευτικά δικαιώματα του ανθρώπου και το γεγονός ότι υπάρχει ανεξιθρησκία. Δε θεωρούν ως λύση της λαθραίας μετανάστευσης την απαγόρευση ανέγερσης του τεμένους διότι αυτό ενδέχεται να πυροδοτήσει περισσότερα προβλήματα.

4.2. Η θέση των νέων. Μια σφυγμομέτρηση του μαθητικού πληθυσμού

Το ζήτημα της ίδρυσης μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα δεν αφορά μόνον τον ενήλικα πληθυσμό, αλλά και τους νεότερους, οι οποίοι μεγαλώνουν στον χώρο αυτό. Οι αλλαγές στον χώρο συντελούνται χωρίς ποτέ κανείς να τους ρωτήσει, αν και είναι αυτοί οι οποίοι λίγα χρόνια αργότερα θα γευτούν τις ενδεχόμενες επιπτώσεις από τις αλλαγές, τις προσθήκες ή τις κάθε είδους μεταβολές. Στο πλαίσιο του φετινού μας εγχειρήματος για τη μελέτη του ζητήματος της ίδρυσης του μουσουλμανικού τεμένους θεωρήσαμε ότι έπρεπε να εξετάσουμε και το κομμάτι αυτό, τους νέους δηλαδή στην ηλικία, για να διαπιστώσουμε αν το συγκεκριμένο θέμα είναι ευρύτερα γνωστό και κατά πόσο γίνεται αποδεκτό από τους νέους και ιδιαίτερα τους εφήβους. Για τον λόγο αυτό μοιράσαμε ερωτηματολόγια σε 60 μαθητές από το σχολείο μας. Από την επεξεργασία αυτών των ερωτηματολογίων προέκυψαν ποικίλα και ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Στο ερώτημα αν είναι ενήμεροι για την επικείμενη ανέγερση μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα, 32 μαθητές, ποσοστό 53% δηλώνουν άγνοια και 28 μαθητές, ποσοστό 47% δηλώνει ότι έχει γνώση του θέματος.

Είστε ενήμεροι για την ανέγερση μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα;

Η διαπίστωση αυτή μας προβληματίζει, διότι είναι ένα από τα πιο καίρια κοινωνικά ζητήματα που απασχολεί αρκετούς ανθρώπους μουσουλμάνους και μη στη χώρα μας. Φαίνεται ότι οι έφηβοι δεν δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ενημέρωσή τους, καθώς δεν έρχονται σε επαφή με τις εφημερίδες ή ακόμα και με τον ηλεκτρονικό τύπο. Περνούν ατελείωτες ώρες απασχολούμενοι στο διαδίκτυο, παίζοντας ηλεκτρονικά παιχνίδια ή ακούγοντας μουσική, αγνοώντας το λόγο που δημιουργήθηκε το Ίντερνετ: την έγκυρη και έγκαιρη ενημέρωση. Δεν εμβαθύνουν στην ουσία των πραγμάτων, αρκούνται μόνο στην υποτυπώδη πληροφόρηση που λαμβάνουν για το συγκεκριμένο θέμα, το οποίο δεν γίνεται αποδεκτό από την πλειοψηφία της κοινωνίας, σύμφωνα με τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την επεξεργασία των σχολίων στα ηλεκτρονικά άρθρα.

Στο ερώτημα αν θεωρούν αναγκαία την ανέγερση μουσουλμανικού τεμένους, οι 33 απάντησαν θετικά, δηλαδή το 55% και οι υπόλοιποι 27 που αποτελούν το 45% απάντησαν αρνητικά.

ΝΑΙ	ΟΧΙ
33	27

Αυτό δηλώνει ότι έχουν θετική στάση απέναντι στο συγκεκριμένο ζήτημα. Σε δεύτερο στάδιο παρατηρήσαμε ότι οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες ασπάζονται τη θρησκεία του Χριστιανισμού και ελάχιστοι δηλώνουν άθεοι.

Διερευνήσαμε τη σχέση της θρησκευτικής ένταξης των μαθητών με τις απαντήσεις τους. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των ερωτηθέντων φαίνονται τον ακόλουθο πίνακα:

Θρήσκευμα	Απαντήσεις	Ποσοστό
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ	25	42%
ΑΘΕΟΙ	11	18%
ΔΙΑΦΟΡΑ	24	40%

Αυτό που ίσως προκαλεί την περισσότερη εντύπωση είναι ότι από τους Χριστιανούς 15 υποστηρίζουν ότι δεν είναι αναγκαία η ανέγερση του τεμένους. Πιστεύουν ότι δεν είναι αναγκαία η ίδρυση ενός θρησκευτικού λατρευτικού χώρου για τους συμπολίτες μας. Αντίθετα, από τους άθεους στην ερώτηση αν είναι αναγκαία η ανέγερση του μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα οι 7 απάντησαν ναι. Γεγονός το οποίο μας αποκαλύπτει ότι οι άνθρωποι που δεν τάσσονται σε κάποια θρησκεία αντιμετωπίζουν πιο θετικά την ίδρυση ενός λατρευτικού χώρου για τους ανθρώπους που δεν πιστεύουν στο Χριστιανικό θεό. Δεν τους απασχολεί να επικρατήσει μια διαφορετική θρησκεία, δεν απειλούνται από το μουσουλμανισμό. Όσον αφορά σε αυτούς που δηλώνουν ως θρησκευτική πεποίθηση διάφορα, που αποτελούν το 40% των ερωτηθέντων, οι 17 στους 20 τάσσονται υπέρ της ίδρυσης τεμένους. Φαίνεται ότι δεν απειλούνται από την πιθανή επικράτηση του μουσουλμανισμού. Ένας φόβος παράλογος.

Συνεχίζοντας, στην προσπάθεια μας να συσχετίσουμε τον τόπο κατοικίας με την στάση που διατηρούν απέναντι σε αυτό το ζήτημα οι μαθητές, τους ρωτήσαμε σε ποια περιοχή κατοικούν. Από τις απαντήσεις τους προέκυψε ότι 34 μαθητές, ποσοστό που ανέρχεται στο 20% κατοικεί στους Αμπελοκήπους, 2 στον Άγιο Παντελεήμονα, 2 στο Πολύγωνο και 22 σε διάφορες περιοχές όπως Άγιο Δημήτριο και Ζωγράφου.

Οι περισσότεροι, όπως είναι φυσικό, κατοικούν στους Αμπελοκήπους, διότι η έρευνα έγινε στους μαθητές του σχολείου μας. Από αυτούς που κατοικούν στους Αμπελοκήπους, οι οποίοι στο σύνολο είναι 34 στους 60, οι 19 απάντησαν ότι μια τέτοια πράξη δεν είναι αναγκαία. Τα αίτια για αυτή τους την άποψη δε είναι εμφανή. Πιθανώς δεν τους αφορά το ζήτημα, καθώς στην περιοχή των Αμπελοκήπων συγκριτικά με άλλες γειτονίες την Αθηνάς, το ποσοστό των μουσουλμάνων κατοίκων δεν είναι υψηλό. Δεν τροχοπεδεί την καθημερινότητά τους η εκπλήρωση των θρησκευτικών καθηκόντων των αλλόθρησκων, άρα δεν έρχονται αντιμέτωποι με την πραγματικότητα: οι ισλαμιστές στην Αθήνα αναγκάζονται να προσεύχονται σε χώρους ακατάλληλους και μικρούς για μια τόσο ιερή πράξη για αυτούς. Αν η ερευνά μας επικεντρώνονταν σε πολλές περιοχές της Αθήνας τα αποτελέσματα θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά.

Τέλος, συνοψίζοντας τα ερωτηματολόγια των μαθητών που επεξεργαστήκαμε μας έδειξαν ότι η πλειοψηφία των μαθητών υποστηρίζει ότι είναι αναγκαία η ανέγερση του μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα αν και οι περισσότεροι δεν είναι ενήμεροι για το συγκεκριμένο θέμα.

4.3. Μια σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης: Οι απόψεις των καθηγητών του σχολείου

Από την Έρευνα σχετικά με την άποψη των καθηγητών μας για την ίδρυση του μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα διαπιστώθηκε ότι:

Οι 15 στους 17 είναι ενήμεροι για την ίδρυση. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις τους είναι 5 χριστιανοί, 3 άθεοι και 9 διάφορα.

Σχετικά με την αναγκαιότητα της ίδρυσης οι 15 λένε ναι ενώ οι 2 όχι.

Σχετικά με τον αντίκτυπο της ίδρυσης οι 11 λένε θετικό, οι 2 αρνητικό και οι 4 αδιάφοροι.

Σχετικά με την επιβάρυνση του ελληνικού λαού οι 13 ναι, οι 3 όχι και ένας δεν γνωρίζει.

Σχετικά με το αν η ίδρυση θα πυροδοτήσει κρούσματα βίας και εγκληματικότητας οι 9 λένε ναι, οι 6 όχι και οι 3 πιθανόν.

Έτσι από τα αποτελέσματα της έρευνας καταλαβαίνουμε ότι οι περισσότεροι από τους καθηγητές είναι ενήμεροι για το θέμα και το θεωρούν αναγκαίο για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας.

Η θέση και ο ρόλος της ορθόδοξης Εκκλησίας

5.1. Ο ρόλος της Εκκλησίας στην λήψη των αποφάσεων για την ίδρυση χώρων λατρείας άλλων θρησκειμάτων

Κυρίαρχη θέση στην Εκκλησία είναι ότι το ιδανικό είναι να υπάρχει συνύπαρξη μεταξύ των ανθρώπων διαφόρων θρησκειών ώστε να καταφέρνουν να συμβιώνουν στην ίδια κοινωνία. Γι' αυτό πρέπει όλοι να έχουν το δικαίωμα να λατρεύουν το Θεό τους δημοσίως χωρίς να φοβούνται πως θα υπάρξουν ενστάσεις ή και βίαιες συμπεριφορές από αλλόθρησκους²².

Η Αθήνα είναι η μόνη ευρωπαϊκή πρωτεύουσα που δεν έχει τζαμί. Γι' αυτό και η ίδρυση του μουσουλμανικού τεμένους στο Βοτανικό είναι αναγκαία, και σύμφωνη με τον νόμο, για τους πιστούς που κατοικούν στην πόλη.

Η Εκκλησία δεν έχει θεσμικό καθοριστικό ρόλο στην ίδρυση των χώρων λατρείας άλλων θρησκειών, στην προκειμένη περίπτωση του τεμένους. Για την ίδρυση του τεμένους, όπως και κάθε άλλου χώρου λατρείας θα πρέπει να τηρούνται οι διαδικασίες που προβλέπονται από τους νόμους.

Η μουσουλμανική θρησκεία, είναι γνωστή θρησκεία και, και σύμφωνα με το άρθρο 13 του Συντάγματος, οι μουσουλμάνοι έχουν το δικαίωμα να προσεύχονται σε χώρους που επιθυμούν και άρα η Πολιτεία είναι υποχρεωμένη να παρέχει αυτούς τους χώρους, εφόσον επικρατεί ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και στην Ελλάδα. Βάσει της νομοθεσίας, για να επιτρέψει η Πολιτεία την ίδρυση οποιουδήποτε ναού γνωστής θρησκείας πρέπει να κατατεθεί σχετική αίτηση από τους ενδιαφερόμενους πιστούς, στο αρμόδιο Υπουργείο Παιδείας, το οποίο και δίνει τη σχετική άδεια. Πριν από την έκδοση της άδειας ζητείται η "τυπική" άδεια του ορθόδοξου επισκόπου της περιοχής όπου πρόκειται να κτιστεί ο χώρος λατρείας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η άποψη του επισκόπου καθορίζει τις αποφάσεις της Πολιτείας²³.

²² Συνέντευξη του πατρός Βασίλειου Χαβάτζα.

²³ Ζουμπουλάκης, "Τζαμί", σ. 97-106.

5.2. Κύριοι άξονες της θέσης της Εκκλησίας για την ίδρυση του τεμένους της Αθήνας

Η Ορθόδοξη Εκκλησία υποστηρίζει την ίδρυση του μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα. Η θετική στάση της Εκκλησίας στο μελετώμενο ζήτημα θα μπορούσε να επιμεριστεί στα ακόλουθα:

Κατ' αρχάς θεωρεί ότι με την ίδρυση τεμένους ισχυροποιείται η θέση των χριστιανικών Εκκλησιών που ζητούν την ίδρυση ναών στους χώρους της ιεραποστολής. Όπως σημειώνει ο π. Βασίλειος Χαβάτζας, όπως «τίθεται συχνά το ζήτημα από χριστιανούς να χτιστεί χριστιανικός ναός σε χώρες μουσουλμανικές ή άλλων θρησκευμάτων όπου η Εκκλησία βρίσκεται σε ιεραποστολική πορεία, έτσι και το τζαμί στην Αθήνα θα έπρεπε να ανεγερθεί ώστε οι μουσουλμάνοι να έχουν ένα χώρο όπου να μπορούν να λατρεύουν τον Θεό τους. Οι αντιδράσεις, λοιπόν, εναντίον του τζαμιού πρέπει να μειωθούν, ώστε στην αντίστοιχη περίπτωση σε κάποια χώρα στην Ανατολή να κατανοήσουν την ανάγκη της ίδρυσης εκκλησίας». Όσον αφορά στο οικονομικό ζήτημα, δηλαδή στη χρηματοδότηση της ίδρυσης του τζαμιού, η Εκκλησία κατανοεί και σέβεται την απόφαση της Πολιτείας για τη χρηματοδότηση του έργου με κρατικούς πόρους, υιοθετώντας προφανώς την άποψη ότι εάν το ελληνικό κράτος δεν δεχόταν να πληρώσει για την ίδρυση του, τότε οι μουσουλμάνοι που ζουν στην Ελλάδα θα κατέφευγαν σε κάποιον (επίσημο ή ιδιωτικό) οργανισμό από την Σαουδική Αραβία ώστε να χρηματοδοτήσει την ανέγερσή του, ο οποίος θα μπορούσε να το ελέγχει αλλά και να έχει λόγο στο πως αυτό θα διοικείται²⁴.

Πάνω από όλα όμως, η Εκκλησία λαμβάνει υπόψη την υπάρχουσα ανεπίτρεπτη κατάσταση στους χώρους που σήμερα οι μουσουλμάνοι χρησιμοποιούν για τη λατρεία και επισημαίνει ότι αυτοί οι άνθρωποι πονούν (και αυτό είναι αρκετά συχνό φαινόμενο αφού η ζωή τους έχει ταλαιπωρήσει αρκετά) και καταφεύγουν στον Θεό, χωρίς όμως τζαμί είναι υποχρεωμένοι να προσεύχονται σε άθλιους χώρους όπως υπόγεια, κάτω από σκάλες κλπ., σε αντίθεση με τους χριστιανούς που πηγαίνουν στην Εκκλησία να προσκυνήσουν, δηλαδή έχουν χώρο ο οποίος καλύπτει τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την λατρεία. Η Εκκλησία καλεί τον κάθε χριστιανό να μπει στην θέση αυτών των ανθρώπων και να κατανοήσει τη δυσκολία της κατάστασης τους και ότι για οποιονδήποτε δεν θα ήταν καθόλου ευχάριστο να είναι αναγκασμένος να κάνει ό,τι κάνουν αυτοί, ακόμη και σε ότι αφορά τη θρησκεία τους²⁵.

Στην περίπτωση αυτή φαίνεται να ταυτίζεται με τη θέση που είχε εκφράσει και ο πρόεδρος της Μουσουλμανικής Ένωσης Naim Elghandour ότι είναι θέμα ηθικής και σεβασμού προς αυτούς τους ανθρώπους η ίδρυση αυτού του τεμένους γιατί όπως

²⁴ Συνέντευξη του πατρός Βασίλειου Χαβάτζα.

²⁵ «Άγιος Αλεξανδρουπόλεως: Κάντε επιτέλους το τζαμί στην Αθήνα!..».

χαρακτηριστικά είπε: «Είμαι και εγώ άνθρωπος, ίσος σαν και εσάς, οπότε γιατί να μην είμαστε ίσοι και στην θρησκεία;»²⁶.

5.3. Αποκλίνουσες φωνές: Οι λόγοι της αντίδρασης και τα επιχειρήματα

Παρ' όλο που οι απόψεις στον χώρο της Εκκλησίας ποικίλουν, και φαίνεται να υπερισχύει η υπέρ του μουσουλμανικού τεμένους άποψη, υπάρχουν ορισμένες αντίθετες απόψεις που θίγουν διάφορες πλευρές του θέματος. Οι θέσεις αυτές φαίνεται πως εκφράζουν μια μειοψηφία στο σώμα της επίσημης Εκκλησίας, η οποία όμως εμφανίζεται ιδιαίτερα δυναμική στην έκφραση των απόψεών της και στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων καθώς και στον τρόπο με τον οποίο αντιτίθεται στις αποφάσεις της Πολιτείας για την ίδρυση του τεμένους.

Οι αντίθετες προς την ίδρυση τεμένους απόψεις αφορούν πέντε κυρίως τομείς.

α. Τη νομική πλευρά του ζητήματος και την εφαρμογή του νόμου αναφορικά με την ίδρυση χώρου λατρείας. Υποστηρίζεται ότι για την ανέγερση του Τεμένους δεν έχει δοθεί σχετική άδεια από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων²⁷. Η άποψη αυτή, η οποία προϋποθέτει ότι η μουσουλμανική κοινότητα ουδέποτε κατέθεσε σχετική αίτηση στο Υπουργείο Παιδείας, στηρίζεται στον ισχύοντα για τους χώρους λατρείας νόμο του κράτους, σύμφωνα με τον οποίο η ανέγερση του τεμένους προϋποθέτει τη σχετική αίτηση από μέρους των ενδιαφερομένων πιστών-μελών μιας θρησκείας και την έκδοση σχετικής άδειας από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, αφού προηγουμένως γνωμοδοτήσει θετικά ο επίσκοπος του τόπου όπου πρόκειται να ιδρυθεί ο λατρευτικός χώρος. Η άδεια του επισκόπου είναι τυπική και δεν επηρεάζει την απόφαση του Υπουργείου²⁸. Η παραπάνω ένσταση ίσως είχε ερείσματα στο παρελθόν, σήμερα όμως δεν έχει ισχυρά ερείσματα, αφού οι ίδιοι οι μουσουλμάνοι υποστηρίζουν ότι η σχετική αίτηση έχει κατατεθεί²⁹. Επισημαίνεται επίσης ότι οι Μουσουλμάνοι οι οποίοι ζουν στην Ελλάδα νόμιμα έχουν χώρους προσευχής όπου μπορούν να προσεύχονται³⁰. Όπως έχει όμως ήδη σημειωθεί, οι υπάρχοντες χώροι λατρείας δεν πληρούν τα στοιχειώδη και γι' αυτόν τον λόγο είναι αναγκαία η ίδρυση του τζαμιού.

β. Τον ισλαμικό φανατισμό. Υποστηρίζεται ότι το Ισλάμ είναι εξ' ορισμού μία θρησκεία βασισμένη στον φανατισμό, ο οποίος είναι απειλητικός για οποιοδήποτε κοινωνικό σύνολο, αφού μπορεί να οδηγήσει σε διενέξεις και διαξιφισμούς ανάμεσα σε μέλη διαφορετικών θρησκειών υπονομεύοντας τις θεμελιακές δομές

²⁶ Συνέντευξη του Naim Elghandour.

²⁷ Ιερά μονή παντοκράτορος, Ανακοινωθέν Μητροπολίτου Πειραιώς κ. Σεραφείμ για συνέντευξη του στο Reuters, 4/7/13: <http://www.impantokratoros.gr/5BACA44C.print.el.aspx>

²⁸ Για το θέμα βλ. Σταύρος Ζουμπουλάκης: Ο θεός στην πόλη, σ 102-103.

²⁹ βλ. συνέντευξη Ελγαντούρ.

³⁰ Σεραφείμ, «Ανακοινωθέν».

της κοινωνίας. Ευτυχώς όμως, όπως παρατηρείται σε οποιοδήποτε τομέα, ο φανατισμός χαρακτηρίζει μικρό ποσοστό των ανθρώπων. Έτσι και στο Ισλάμ, είναι μειονότητα οι φανατικοί, οπότε δεν δύναται να παρουσιαστεί ευκόλως πρόβλημα. Ανησυχία διενέξεων δεν εκδηλώνεται μόνο όσον αφορά τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους αλλά και στις μουσουλμανικές υποομάδες, λόγου χάρη: τους Σουνίτες και τους Σηίτες. Πιστεύεται ότι ανάμεσά τους υπάρχει θανάσιμο μίσος και πως θα παρουσιαστούν έριδες ανάμεσά τους για την χρήση του τεμένους³¹. Η γνώμη αυτή δημιουργήθηκε διότι υπάρχουν κάποιες ακραίες καταστάσεις στην Μέση Ανατολή όπου άνθρωποι σφαγιάζονται επειδή είναι χριστιανοί. Δεν σημαίνει όμως ότι όλοι οι μουσουλμάνοι του κόσμου είναι τόσο βίαιοι και ακραίοι όπως αυτή η μειονότητά τους και γι' αυτό δεν πρέπει να χαρακτηρίζονται όλοι με τον ίδιο τρόπο³².

γ. Η αλλοίωση του θρησκευτικού χαρακτήρα της πόλης. Από την αντιτιθέμενη πλευρά εκδηλώνεται η ανησυχία πως το τέμενος θα αποτελέσει πόλο έλξης για περισσότερους μουσουλμάνους, διαταράσσοντας την παρούσα θρησκευτική ποσόστωση, με αποτέλεσμα την αλλοίωση του θρησκευτικού χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας. Ο σκοπός του τεμένους όμως είναι η κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών των ήδη εν Ελλάδι μουσουλμάνων και σε καμμία περίπτωση δεν θα μπορέσει να το κάνει σε ολοκληρωτικό βαθμό. Οπότε δεν θα είναι τόσο κινητήριο παράγων για την εισροή μουσουλμάνων στην Ελλάδα³³. Επίσης ο φόβος και η έγνοια της “κατασπάραξης” από κάποια άλλη θρησκεία, δεν εκφράζει τον αληθινά πιστό, αφού η μαχητικότητά των αντιδρώντων απέναντι στους άλλους φανερώνει μάλλον ανασφάλεια για την πίστη τους³⁴.

δ. Το οικονομικό ζήτημα. Υποστηρίζεται ότι το κράτος δεν έχει χρηματοδοτήσει ποτέ την ανέγερση χριστιανικής εκκλησίας, που είναι και η επίσημη θρησκεία της χώρας, οπότε η παραχώρηση κονδυλίων για ένα μουσουλμανικό τέμενος χαρακτηρίζεται ως αντισυνταγματική³⁵. Επίσης επισημαίνεται ότι εν ημέραις κρίσεως, δεν θα έπρεπε να χρηματοδοτηθεί η ανέγερση του μουσουλμανικού τεμένους ενώ δεν υπάρχουν τα κονδύλια για την ανοικοδόμηση της Μητροπόλεως. Επ' αυτού τίθεται και το ζήτημα της εκτάσεως του τζαμιού του οποίου η οικοπεδική έκταση υπερβαίνει αυτήν οποιασδήποτε ορθόδοξης Εκκλησίας³⁶.

ε. Η αισθητική του χώρου. Επιπλέον, ορισμένοι θεωρούν αντικριστικό ένα μουσουλμανικό τέμενος ως το πρώτο πράγμα που θα αντικρύζει ο ερχόμενος εκ της

³¹ Ιερά μονή παντοκράτορος, Ανακοινωθέν Μητροπολίτου Πειραιώς κ. Σεραφείμ για συνέντευξη του στο Reuters, 4/7/13: <http://www.impantokratoros.gr/5BACA44C.print.el.aspx>

³² Συνέντευξη πατρός Βασίλειου Χαβάτζα.

³³ Ιερά μονή παντοκράτορος, Ανακοινωθέν Μητροπολίτου Πειραιώς κ. Σεραφείμ για συνέντευξη του στο Reuters, 4/7/13: <http://www.impantokratoros.gr/5BACA44C.print.el.aspx>

³⁴ Συνέντευξη του πατρός Βασίλειου Χαβάτζα.

³⁵ Ιερά μονή παντοκράτορος, Ανακοινωθέν Μητροπολίτου Πειραιώς κ. Σεραφείμ για συνέντευξη του στο Reuters, 4/7/13: <http://www.impantokratoros.gr/5BACA44C.print.el.aspx>

³⁶ Σαράντος Ι. Καργάκος: Για το τζαμί του Βοτανικού

Ιεράς οδού. Κάτι τέτοιο πιστεύεται ότι θα αλλοιώνει την θρησκευτική εικόνα της Ελλάδος³⁷.

στ. Οι εντάσεις μεταξύ των μελών των δύο θρησκειών. Τέλος, διατυπώνεται η ανησυχία για επιπτώσεις αφού (και αν) ανεγερθεί το τζαμί. Πιο συγκεκριμένα, ο μάλλον αναπότρεπτος βανδαλισμός του τζαμιού, όπως γίνεται και στις χριστιανικές εκκλησίες και γενικώς στα κτίσματα της Αθήνας, μπορεί να προκαλέσει την διαμαρτυρία των μουσουλμάνων και ίσως περαιτέρω επεισόδια. Αυτό είναι μια βάσιμη ένσταση καθώς, η ιεροσουλία υπήρξε ανέκαθεν αιτία διαξιφισμών και βίαιων φαινομένων³⁸.

5.4. Συμπεράσματα

Η γνώμη της Εκκλησίας αντιπροσωπεύει την θρησκευτική φιλοσοφία που κηρύσσει από τις απαρχές της, η οποία βασίζεται στην αγάπη προς τους άλλους και την αλληλοβοήθεια. Υποστηρίζει δηλαδή πως πρέπει να ανεγερθεί το μουσουλμανικό τέμενος διότι υπάρχει ανάγκη ουσιαστικής συνύπαρξης μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών η οποία να μην κωλύεται λόγω θρησκευτικών διαφορών³⁹. Οι όποιες αδικίες γίνονται από ανθρώπους με ακραίες θρησκευτικές αντιλήψεις έναντι των χριστιανών σε άλλα κράτη επίσης δεν θεωρούνται λόγοι μη ιδρύσεως του τζαμιού αφού η χριστιανική πίστη δεν είναι εκδικητική.

Η ισχύς της εκκλησίας στην απόφαση για την ανέγερση δεν υφίσταται παρά σε τυπικό βαθμό, παρ' όλο που η άρνηση της θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα διότι κατέχει ισχυρή θέση στην ελληνική κοινωνία ως φορέας της επίσημης θρησκείας της χώρας.

Οι όποιες καθυστερήσεις γίνονται για το τζαμί αποδίδονται από την Εκκλησία σε πολιτικές σκοπιμότητες και σε έλλειψη οργάνωσης της μουσουλμανικής κοινότητας καθώς η ίδια είναι θετική.

Τέλος, οι ακραίες απόψεις, που μπορεί να ακούγονται, είναι λίγες και στην πλειοψηφία τους δεν έχουν ισχυρά επιχειρήματα αλλά κινούνται από φανατισμό κάτι που κατακρίνεται από την ίδια την Εκκλησία.

³⁷ Σαράντος Ι. Καργάκος: Για το τζαμί του Βοτανικού

³⁸ Σαράντος Ι. Καργάκος: Για το τζαμί του Βοτανικού

³⁹ Συνέντευξη του πατρός Βασίλειου Χαβάτζα.

Οι θέσεις πολιτικών και κοινωνικών φορέων

Το Τέμενος στην Αθήνα είναι ένα κτίριο το οποίο πραγματικά έχει πολυσυζητηθεί. Όπως άλλωστε και σε κάθε θέμα, οι ενεργοί πολίτες παίρνουν θέση και εκφράζουν τις απόψεις τους. Το φλέγον θέμα του Μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα έχει ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων κυρίως από την ακροδεξιά πλευρά. Οι ακροδεξιοί- εθνικιστές με ποίκιλα επιχειρήματα τεκμηριώνουν τις θέσεις τους καθώς είναι θέμα που προσεγγίζει ακόμη και τα σκοτεινότερα μέρη της ιδεολογίας τους. Γι αυτόν τον λόγο κρίναμε ότι θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να μελετήσουμε τις ιδέες τους και να τις παρουσιάσουμε. Εκτός από την ακροδεξιά, επιλέξαμε να εξετάσουμε και τον αντίποδα, την ακροαριστερά καθώς νοιώθαμε την ανάγκη να βρούμε απαντήσεις για τις θέσεις της δεξιάς. Επιπλέον ερευνήσαμε τις απόψεις των κοινωνικών φορέων καθώς θέλαμε να διαπιστώσουμε το κατά πόσο οι απόψεις τους συγκλείνουν με αυτές των άκρων. Αναζητήσαμε υλικό στην υπάρχουσα ηλεκτρονική αρθρογραφία και από τη θέση αυτή παρουσιάζουμε και σχολιάζουμε θέσεις και αντιθέσεις που προέρχονται από τον ευρύτερο χώρο της δεξιάς και της αριστεράς, αλλά και την τοποθέτηση των δημοτικών αρχόντων της Αθήνας, παλαιότερων και νεότερων.

6.1. Η θέση της αριστεράς

Οι απόψεις των ατόμων αριστερής ιδεολογίας όπως είναι φυσικό διαφέρει εντελώς από αυτή του δεξιού χώρου. Γενικότερα, σε αυτό το χώρο υπάρχει μια τάση προς την αθεΐα και λόγω αυτού, το θέμα δεν παίρνει θρησκευτικές διαστάσεις όπως στη δεξιά όπου νιώθουν την θρησκεία τους να απειλείται. Η κύρια ιδεολογική γραμμή λοιπόν περιστρέφεται γύρω από την προστασία των κατοχυρωμένων θρησκευτικών δικαιωμάτων τα οποία δεν επηρεάζονται ανάλογα με το αν είναι κάποιος μετανάστης ή όχι. Πιο συγκεκριμένα, ο κάθε πιστός αναγνωρισμένης θρησκείας έχει το δικαίωμα στη λατρεία σε ειδικούς χώρους. Η Αθήνα είναι μία από τις λιγοστές εξαιρέσεις ευρωπαϊκών πρωτευουσών στις οποίες δεν υπάρχει τέμενος. Αυτή η έλλειψη έχει οδηγήσει τους πιστούς του Ισλάμ στο να ενοικιάζουν χώρους αθλίας υποδομής, όπου συνωστίζονται και να κουράζονται από τις άθλιες συνθήκες που επικρατούν κατά τη διάρκεια του προσκυνήματος (εξαιτίας του χώρου).

Θεωρείται όπως άλλωστε είναι φυσικό ότι με τον ίδιο τρόπο που ένας χριστιανός

ορθόδοξος πάει με αξιοπρέπεια στον όμορφο ναό της γειτονιάς του, έτσι πρέπει και ο μουσουλμάνος τουλάχιστον να έχει έστω έναν αξιοπρεπή χώρο λατρείας. Αξιομνημόνευτη είναι η συμπόνια που νιώθουν για τους πιστούς μουσουλμάνους οι οποίοι στα υπόγεια και στις αποθήκες δέχονται τακτικά θηριωδίες από ακροδεξιούς που θυμίζουν άλλες εποχές.

Αυτό το τέμενος αρχικά ήταν να ανεγερθεί στη Παιανία αλλά αρκούσε η δυσφορία του τότε προκαθήμενου της ορθόδοξης Εκκλησίας «για τη σύγχυση που θα προκαλούσε στους ευρωπαίους επισκέπτες να βλέπουν φθάνοντας στην ορθόδοξη χώρα μας ένα εντυπωσιακό μουσουλμανικό τέμενος», για να μείνει στα χαρτιά. Όσον αφορά τον μιναρέ, το «κτίσμα τόσο απεχθές για την ακροδεξιά» , θεωρούν ότι δεν αποτελεί αξιόλογο ζήτημα.

Επιπροσθέτως, γίνεται λόγος και για το άλλο μείζον εθνικό θέμα που διατυπώνεται από το αντίθετο στρατόπεδο, οι ανύπαρκτες παραχωρήσεις της τουρκικής κυβέρνησης όσον αφορά χριστιανικούς ναούς. Όπως αναφέρουνε, μία παραχώρηση από την τουρκική πλευρά ήταν η λειτουργία στην Παναγία Σουμελά Τραπεζούντας τον Δεκαπενταύγουστο η οποία έπρεπε να δώσει το ερέθισμα στους Έλληνες να προχωρήσουν με την κατασκευή του τζαμιού.

Τέλος, όσον αφορά το θέμα περί ισλαμικού εξτρεμιστικού κέντρου στην Αθήνα, για κάποιο λόγο δεν δίνουν απαντήσεις στα κείμενα που χρησιμοποιήσαμε σαν πηγές και αυτό κατά την προσωπική μου άποψη σημαίνει ότι δεν διαφωνούν πλήρως καθώς οι εξτρεμιστές αυτού του τύπου αποτελούν μισητή ομάδα ατόμων για αυτούς. Άλλη μία άποψη σχετικά με το θέμα υποστηρίζει πως οι αριστεροί δεν θεωρούν πιθανά αυτά τα σενάρια. Σαν να μην έφτανε αυτό, επιβεβαιώνουν πως οι τώρα εκτεθειμένοι πιστοί με τη δημιουργία του τζαμιού θα απαλλαγούν από αυτή τη μάστιγα. Αυτό ισοδυναμεί με την ενδυνάμωση της κοινότητας, δηλαδή αυτό που φοβούνται οι εθνικιστές και οι συντηρητικοί.

6.2. Η θέση των δημοτικών αρχόντων

Οι θέσεις των δημοτικών αρχόντων ακολουθούν δύο γραμμές. Η πρώτη είναι η ξεκάθαρη αποδοχή τόσο της ίδρυσης τεμένους στην Αθήνα όσο και της θέσης όπου έχει αποφασιστεί.

Τονίζεται ότι η ίδρυση του τζαμιού είναι μια διεθνής υποχρέωση και ότι δεν χρειάζεται οι κάτοικοι της Αθήνας να πάρουν θέση καθώς αυτό είναι ηθικά και θεσμικά σωστό. Η θέση του τζαμιού είναι «ιδανική» και ότι το έργο θα αναβαθμίσει τον περιβάλλοντα χώρο. Επίσης επισημαίνεται ότι για την αντιμετώπιση της συρροής χιλιάδων ανθρώπων, θα ήταν πιο λειτουργικό να υπάρχουν επιπλέον ένας ή δύο χώροι άσκησης των θρησκευτικών αυτών καθηκόντων στα επτά κοινοτικά διαμερίσματα, που να πληρούν όλες τις νόμιμες προδιαγραφές, βάζοντας έτσι οριστικά τέλος στο καθεστώς παράνομης λειτουργίας ανάλογων χώρων⁴⁰.

⁴⁰ Στον Ενικό, Νίκος χατζηνικολάου (enikos.gr) 4/4/14 “Καμίνης: Απαράδεκτο το δημοψήφισμα για

Η δεύτερη χαρακτηρίζεται από επιφυλάξεις και αντιρρήσεις όχι για την ίδια την ίδρυση τζαμιού, αλλά για τη δημιουργία του στα όρια του Δήμου Αθηναίων. Οι αντιρρήσεις αφορούν το μέγεθος, τη θέση του, την απώλεια εσόδων από τον Δήμο Αθηναίων, και τη διατάραξη της δημόσιας τάξης.

Ως προς το μέγεθος, η παρέμβαση του Δήμου Αθηναίων το 2009 αφορούσε τη μείωση του μεγέθους του τζαμιού από τα 2000 τ.μ. στα 850 περίπου τ.μ., με παράλληλη μείωση του ύψους του. (newsbeast.gr, 3.4.2013)

Ειδικότερα για τη χωροθέτησή του στην περιοχή του Ελαιώνα, σημειώνεται ότι ο χώρος δεν είναι κατάλληλος. Κατά μία άποψη όλοι οι Μουσουλμάνοι πρέπει να έχουν ένα χώρο για την πίστη τους, αλλά η Αθήνα δεν πρέπει να τον φιλοξενήσει, διότι ένα Τέμενος μέσα στην Αθήνα θα προκαλέσει σοβαρά προβλήματα καθώς θα γίνει πόλος έλξης λαθρομεταναστών οι οποίοι θα μαζευτούν με τα «τριτοκοσμικά τους τσαντρία» κάτω από τον βράχο της Ακροπόλεως, αμαυρώνοντας τον. Αυτός ο αυξημένος αριθμός μεταναστών θα βλάψει σοβαρά τον δήμο⁴¹.

Επίσης τονίζεται ότι χωροθετείται σε έκταση που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως χώρος πρασίνου του Δήμου και για την κάλυψη κοινωφελών αναγκών (πολιτιστικά κτίρια, κτίρια εκπαίδευσης, υπαίθριες αθλητικές εγκαταστάσεις, κτίρια κοινωνικής πρόνοιας) ή για χρήσεις που θα απέφεραν έσοδα στο Δήμο (εστιατόρια, αναψυκτήρια, χώροι συνάθροισης κοινού)⁴².

Επιπλέον τονίζονται τα προβλήματα που δημιουργούνται από την ύπαρξη ενός τζαμιού μέσα σε μια πυκνοκατοικημένη αστική-χριστιανική περιοχή, και επισημαίνεται ο κίνδυνος διατάραξης της δημόσιας τάξης⁴³.

Επίσης πρόσφατα προτάθηκε η διενέργεια δημοψηφίσματος στον Δήμο της Αθήνας για την ίδρυση ή μη του τζαμιού στην Αθήνα, η οποία κατακρίθηκε⁴⁴.

το τζαμί”http://www.enikos.gr/ekloges-2014/225826,Kaminhs:Aparadecto_to_dhmoyhfisma_gia_to.html

1) Athens voice : Τζαμί στην Αθήνα τώρα. Συντάκτης κ. Καμίνης
14/5/13<http://www.athensvoice.gr/the-paper/article/436/%CF%84%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%AF-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CF%84%CF%8E%CF%81%CE%B1>

⁴¹ 1) ΤΑ ΝΕΑ, 16/4/2014 Σπηλιωτόπουλος: «Εξω από τον Δήμο Αθηναίων το τζαμί»
<http://www.tanea.gr/news/politics/article/5109768/sphliwtoporoylos-eksw-apo-ton-dhmo-athhnaiwn-to-tzami/>

2) ΤΟ ΒΗΜΑ: Αρ.Σπηλιωτόπουλος: Ζητά δημοψήφισμα για το τζαμί στην Αθήνα
<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=583119>

⁴² newsbeast.gr, 3.4.2013.

⁴³ newsbeast.gr, 3.4.2013.

⁴⁴ Κωνσταντίνος Α. Νικήτας Κακλαμάνης...”Οχι τζαμί στον Ελαιώνα”...τίθεται σε κίνδυνο η δημόσια τάξη. http://www.eglimatikotita.gr/2013/04/blog-post_9293.html Στο ‘Εγκληματικότητα’

Στο επτά Ημέρες (7imeres.gr) το Άρθρο ‘Κακλαμάνης: Έβαλαν τον Σπηλιωτόπουλο για να στηρίξουν τον Καμίνη – Εκλογές το φθινόπωρο’
<http://7imeres.gr/%CE%BA%CE%B1%CE%BA%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%8D%CE%B8%CF%85%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B4%CF%85%CE%BD%CE%B7-%CE%B7/>

Στον Ενικό, Νίκος χατζηνικολάου (enikos.gr) 4/4/14 “Καμίνης: Απαράδεκτο το δημοψήφισμα για το τζαμί”<http://www.enikos.gr/ekloges->

6.3. Η θέση της ακροδεξιάς

6.3.1. Οι πηγές

Για τη διερεύνηση του θέματος αναζητήθηκε υλικό στο διαδίκτυο και συγκεκριμένα στις ιστοσελίδες : 300.gr, Έθνος.gr greeknation.blogspot.gr e-grammes.gr, xryshaygh.com, dhmopshfisma.blogspot.gr, anti-neotaxites.blogspot.gr, asimpiestos.blogspot.com.

Από την έρευνά μας συγκεντρώθηκαν έξι άρθρα που αφορούν στο ζήτημα της ίδρυσης του τζαμιού της Αθήνας.

Από αυτά, αρκετά είχαν προβλήματα σε θέματα εγκυρότητας. Για την ακρίβεια, μόλις ένα εξ αυτών ήταν επίσημα δημοσιευμένο σε εφημερίδα, ενώ τα υπόλοιπα βρίσκονταν σε ιστολόγια και ιστοσελίδες. Διατηρήθηκαν ως αξιοσημείωτα και μελετήθηκαν το δημοσιευμένο στην εφημερίδα «Έθνος» άρθρο⁴⁵, καθώς και τα δύο επώνυμα άρθρα που βρέθηκαν στην επίσημη ιστοσελίδα της Χρυσής Αυγής και στην ιστοσελίδα «Ελληνικές Γραμμές»⁴⁶ τα οποία εκφράζουν τα πιο ουσιώδη επιχειρήματα της ακροδεξιάς τα οποία ενυπήρχαν σχεδόν σε όλα τα άρθρα των ιστολογίων. Τα δημοσιευόμενα σε ιστολόγια άρθρα αποκλείστηκαν από την έρευνά μας, καθώς εμφανίζονταν ανώνυμα είτε με στοιχεία αμφίβολης ταυτότητας και τα περιεχόμενά τους δεν ήταν δυνατόν να ελεγχθούν. Εξαίρεση αποτελεί ένα άρθρο γραμμένο στο ιστολόγιο 300.gr το οποίο, αν και με τις ίδιες περίπου ελλείψεις με τα υπόλοιπα άρθρα ιστολογίων, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον σχετικά με τον υποστηριζόμενο σε αυτό λόγο ίδρυσης του τεμένους και θα αναφερθεί και σχολιασθεί ξεχωριστά.

Το βασικότερο ίσως άρθρο έχει αναρτηθεί το 2006 και η επιχειρηματολογία του αναφέρεται σε δεδομένα τα οποία έχουν πλέον ανατραπεί. Ωστόσο αναλύει, εκτός των άλλων, και τα ζητήματα τα οποία θεωρούνται μέχρι τώρα κρίσιμα⁴⁷ και συνεπώς ανταποκρίνεται, αν και όχι πλήρως, και στη σημερινή εικόνα του θέματος.

Περισσότερα είναι τα άρθρα τα οποία να αναφέρονται στα νέα δεδομένα μετά την ψήφιση του νόμου του 2006 και κυρίως μετά τη δρομολόγηση της μετασκευής του γκαράζ του Πολεμικού Ναυτικού στον Βοτανικό. Από την έρευνά μας εντοπίσαμε και χρησιμοποιούμε ως πηγή μας πέντε⁴⁸. Παρά τη χρονική απόσταση από τα σημερινά δεδομένα, τα παλαιότερα άρθρα παραμένουν σημαντικά και αξιοποιούνται στη μελέτη μας, διότι δεν διαφοροποιούνται στη γενική θεώρηση του θέματος και στις τοποθετήσεις του χώρου.

2014/225826,Kaminhs:Aparadekto_to_dhmoyhfisma_gia_to.html

⁴⁵ Έθνος, «Όχι τζαμί στην Αθήνα».

⁴⁶ Καράμπελας, «Τζαμί».

⁴⁷ Καράμπελας, «Τζαμί».

⁴⁸ Βλ. «Τζαμί-"κυψέλη"», «Μουσουλμάνοι», «Όχι τζαμί στην Αθήνα», «Όχι τζαμί στο Βοτανικό»(1), «Όχι Τζαμί στο Βοτανικό»(2).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ένα βίντεο, αναρτημένο πλέον σε αρκετά ιστολόγια στο οποίο εμφανίζεται στην έκταση που προορίζεται για την ίδρυση του τεμένους ένας ξύλινος σταυρός με την αναγραφή «Ιησούς Χριστός Νικά», καθώς και ένα χαρτόνι συνοδευόμενο από μία ελληνική σημαία και τμήματα του σώματος ενός γουρουνιού όπου αναγράφεται: « Ξυπνάτε Έλληνες! Όχι άλλα τεμένη και τζαμιά! Ούτε στην Αθήνα, ούτε στη Ρόδο, ούτε στη Θεσσαλονίκη, ούτε πουθενά!»⁴⁹.

6.3.2. Οι θέσεις

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του υλικού μας, η στάση των ακροδεξιών κομμάτων και των υποστηρικτών τους επί του τεμένους είναι κατά κύριο λόγο αρνητική. Το μήνυμα το οποίο προκύπτει από αυτά συμπυκνώνεται στη φράση: «Όχι στο Τζαμί που θα καταστρέψει τον ελληνισμό».

Στην αρθρογραφία πριν από το 2006 και τη χωροθέτηση του τζαμιού στο Βοτανικό, η κατά του τζαμιού επιχειρηματολογία αναφέρεται στην τοποθεσία ίδρυσης του τεμένους η οποία ταλαντευόταν ανάμεσα σε Παιανία, Μοναστηράκι και Βοτανικό, όπου πλέον έχει επιβεβαιωθεί ως κατάλληλη περιοχή ο Βοτανικός, πιθανώς λόγω των ισχυροτάτων αντιδράσεων για τις δύο άλλες τοποθεσίες. Οι αντιδράσεις οφείλονταν, στην περίπτωση της Παιανίας, στη θέα του τεμένους κατά την προσγείωση των ξένων τουριστών στην Ελλάδα που αποτελεί κατ'εξοχήν χριστιανικό κράτος, λόγω της ύπαρξης του αεροδρομίου, ενώ στην περίπτωση του Μοναστηρακιού στη θέα του τεμένους κάτω από τα ένδοξα μνημεία της Ακροπόλεως⁵⁰.

Στην πρόσφατη αρθρογραφία, η θέση δεν αποτελεί πρόβλημα για όσους διατηρούν αρνητική στάση απέναντι στο ζήτημα. Αυτό πιθανώς να οφείλεται στο γεγονός ότι ο επιλεγμένος εν τέλει τόπος, δηλαδή η περιοχή του Βοτανικού, είναι πλήρως απομονωμένη και αποτελεί την εσχάτη λύση για τους μουσουλμάνους, όπως μας επεσήμανε ο Ναΐμ Ελγαντούρ⁵¹.

Πέρα όμως από το ζήτημα της θέσης, ένα επίσης ζήτημα συζήτησης αποτελεί η ύπαρξη του μιναρέ, ψηλού και στενού κυλινδρικού πύργου, βασικότατου χαρακτηριστικού του μουσουλμανικού τεμένους. Καθώς ο μιναρές αποτελεί σύμβολο της ύπαρξης του Ισλάμ, η τοποθέτησή του σε ευρωπαϊκό έδαφος θα σηματοδοτούσε με κάθε επισιμότητα την επέκτασή του Ισλάμ στη Δύση. Ακόμη θα αποτελούσε μέσο ισχυρής προπαγάνδας, καθώς, ως σύμβολο, μπορούσε να αποτελέσει πυξίδα στην ψυχολογία, τη λήψη αποφάσεων, αλλά και σε ακραίες περιπτώσεις να επηρεάσει την ιστορία ενός λαού.

Γενικότερα οι λόγοι της αρνητικής στάσης είναι οι ακόλουθοι:

⁴⁹ url: <https://www.youtube.com/watch?v=NRwHn70s-Ew#t=260>.

⁵⁰ Καράμπελας «Τζαμί».

⁵¹ Συνέντευξη Ναΐμ Έλγαντούρ.

1. Η πιθανότητα προσέλευσης μουσουλμάνων εξτρεμιστών στην Ελλάδα. Το ζήτημα αυτό τονίζεται ιδιαίτερα και επισημαίνεται ότι η ίδρυση τζαμιού, ως χώρου λατρείας, θα μπορούσε να αποτελέσει την αφορμή. Αναφέρονται πιθανές τρομοκρατικές επιθέσεις κατά της Ελλάδας, αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης, εξαιτίας της συσσώρευσης εξτρεμιστών και της έλλειψης δυνατότητας πρόληψης οποιουδήποτε πιθανού κινδύνου από δικές τους πράξεις.⁵²

2. Η έλλειψη ανταπόδοσης από την πλευρά της Τουρκίας. Αποτελεί το δεύτερο σημαντικότερο επιχείρημα της ακροδεξιάς. Ζητείται η επαναλειτουργία της Αγίας Σοφίας ως χριστιανικός ναός, η επιστροφή του Ορφανοτροφείου στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου και η επαναλειτουργία της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης προκειμένου να υπάρξει «πλατφόρμα συζήτησης»⁵³.

Σε πιο πρόσφατο άρθρο αναφέρθηκε ότι η ανέγερση του τεμένους αποφασίστηκε τη στιγμή «που ισλαμικές χώρες προχωρούν σε συστηματικές διώξεις χριστιανικών πληθυσμών»⁵⁴.

3. Η ισλαμοποίηση της Ελλάδας και της Ευρώπης ως άμεση συνέπεια της κατασκευής του τεμένους και όχι αποκλειστικά λόγω της ύπαρξης του μιναρέ όπως στο άρθρο του 2006. Χαρακτηριστικά στη συγκέντρωση της Χρυσής Αυγής αναφέρθηκε ότι η εξέλιξη αυτή θα οδηγήσει «στην ισλαμοποίηση της χώρας και της Ευρώπης», καθώς και ότι «διαγράφει τους αγώνες του Ελληνισμού για την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό»⁵⁵, ενώ ο Χρ. Γουδής έγραψε ότι «η χώρα μας δίνει εικόνα Ελλαδιστάν, η πλατεία Αμερικής έχει καταστεί πλατεία Αφρικής, ο Άγιος Παντελεήμονας θυμίζει τεκέ μπεκτασήδων και δερβίσηδων, και το κέντρο της Αθήνας αποπνέει ατμόσφαιρα Αλή-Μπαμπά, Αλ-Χαλίλι, Ισλάμαμπαντ, Καμπούλ, Μογκαντίσιου και Χαρτούμ.»⁵⁶.

4. Η έμμεση νομιμοποίηση λαθραίων μεταναστών. Το τελευταίο επιχείρημα της ακροδεξιάς, η οποία διατυπώνει την άποψη ότι η ίδρυση του τεμένους συνιστά επιβράβευση της παράνομης παρουσίας ισλαμιστών στην Ελλάδα με μακροχρόνια συνέπεια την απόσχιση της ελληνικής Θράκης⁵⁷.

Η πιο ενδιαφέρουσα άποψη, αν και πιθανότατα ψευδής, λόγω αναπόδειχτων στοιχείων, φαίνεται να διατυπώνεται στο ιστολόγιο 300.gr⁵⁸. Με βάση αυτό το άρθρο, η ίδρυση του τζαμιού στην Αθήνα αποτελεί προϊόν συμφωνίας μεταξύ της ΜΙ6 (των Μυστικών Υπηρεσιών της Αγγλίας) και των Μυστικών Υπηρεσιών της Λιβύης. Σκοπός τους ήταν η συσσώρευση ισλαμιστών εξτρεμιστών, ώστε να υπόκεινται ευκολότερα σε παρακολούθηση. Το εν λόγω έργο θα υλοποιούταν με

⁵² Vagelis Lergios, «Τζαμί-“κυψέλη”», Γουδής, «Όχι τζαμί στο Βοτανικό»(1), Καράμπελας «Τζαμί».

⁵³ Καράμπελας «Τζαμί».

⁵⁴ Έθνος, «Όχι τζαμί στην Αθήνα».

⁵⁵ Έθνος, «Όχι τζαμί στην Αθήνα».

⁵⁶ Γουδής, «Όχι τζαμί στο Βοτανικό»(1).

⁵⁷ Έθνος, «Όχι τζαμί στην Αθήνα», Γουδής, «Όχι τζαμί στο Βοτανικό»(1).

⁵⁸ Vagelis Lergios, «Τζαμί-“κυψέλη”».

χρηματικούς πόρους από το κράτος της Λιβύης και της Σαουδικής Αραβίας. Η ΜΙ6 σε συνεργασία με τον Καντάφι και την ΕSO (Υπηρεσία Ασφαλείας Λιβύης) στο πλαίσιο της αναθέρμανσης των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Λονδίνου και Τρίπολης, προσέλαβαν τον πράκτορα «Ιωσήφ» του οποίου αποστολή ήταν η διείσδυση στους κόλπους της Αλ Κάιντα, με τελικό σκοπό την αποφυγή τρομοκρατικών ενεργειών. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού ήταν απαραίτητη η δημιουργία ενός χώρου συγκέντρωσης μουσουλμάνων, που από τις περιγραφές φαίνεται να βρίσκεται στην Ελλάδα. Τα σχέδια αυτά βρέθηκαν στα εγκαταλελειμμένα γραφεία της ΕSO μετά την πτώση του καθεστώτος Καντάφι. Η χρονική περίοδος συμπίπτει απόλυτα με την έναρξη των προσπαθειών κατασκευής τζαμιού στην Αττική και το θέμα είχε τεθεί στον πρώην πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου κατά την επίσκεψή του στην Λιβύη το 2009.

6.3.3. Συμπεράσματα

Στην αρθρογραφία διαφαίνεται η έντονη ξενοφοβία που κατέχει τους ακροδεξιούς, καθώς οι μουσουλμάνοι αποτελούν τα κατάλληλα εξιλαστήρια θύματα για την κατάσταση της Ελλάδας, ενώ παράλληλα θεωρείται ότι οι ισλαμιστές είναι όλοι φανατισμένοι εξτρεμιστές, πιθανώς λόγω της συνεχούς αναφοράς στη χώρα μας για τον Ιερό τους Πόλεμο, το Τζιχάντ. Σημαντικό είναι επίσης το πρόβλημα της συχνής ταύτισης των μουσουλμάνων με τους Τούρκους. Το γεγονός αυτό τονίστηκε από τον Ναΐμ Εργαντούρ και δυστυχώς μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού φαίνεται να αποτελεί μέρος αυτής της σύγχυσης. Έτσι οι ακροδεξιοί τονίζουν την αντιπαλότητα μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού στοιχείου, προκειμένου να ενισχύσουν την αρνητική στάση έναντι των μεταναστών ευρύτερα.

Η απόρριψη των προτεινόμενων θέσεων έρχεται να συγκαλύψει όλη την παραπάνω αρνητικότητα, ενώ - σχετικά με τα συνθήματα - επιμελώς παρακάμπτουν το αυτονόητο, ότι δηλαδή και η βόρεια Ελλάδα και τα νησιά του Αιγαίου έχουν λειτουργούντα τζαμιά, γιατί έχουν μουσουλμανικές κοινότητες. Όσον αφορά στο μιναρέ, το ζήτημα έχει διευθετηθεί, όπως μας τόνισε στη συνέντευξή του ο κύριος Ελγαντούρ, καθώς η Μουσουλμανική Ένωση δέχτηκε να απορριφθεί η κατασκευή του στο τζαμί, προκειμένου να ξεκινήσει η διαδικασία.

Η θέση των Μουσουλμάνων για το σχεδιαζόμενο τζαμί και τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί

Για το σχεδιαζόμενο τζαμί, η στάση του Ελληνικού κράτους αλλά και των ίδιων των πολιτών ποικίλλουν. Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι ίδιοι οι μουσουλμάνοι το θέμα της ίδρυσης τεμένους, τις ενέργειές τους, τους προβληματισμούς και την κριτική που ασκούν στις αντιδράσεις της πολιτείας, της Εκκλησίας αλλά και των άλλων πολιτικών και κοινωνικών φορέων. Τα θέματα που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί και για τα οποία οι μουσουλμάνοι διατυπώνουν τις δικές τους απόψεις, αναφέρονται κυρίως στους κλάδους του Ισλάμ και τη δυνατότητα συνύπαρξης, στη θέση των μουσουλμάνων στην ελληνική κοινωνία, καθώς και στην ίδια την έννοια του όρου μουσουλμάνος. Για τη θέση των μουσουλμάνων σχετικά με το σχεδιαζόμενο τζαμί και τις ενστάσεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί αξιοποιήσαμε τις συνεντεύξεις του Προέδρου της Μουσουλμανικής Κοινότητας Ελλάδος κ. Ναΐμ Ελγαντούρ, τις οποίες έδωσε στο σχολείο μας (2^ο Πρότυπο Πειραματικό Λύκειο Αθηνών) στις 27/02/2014, καθώς και σε διάφορους διαδικτυακούς φορείς (βλ. βιβλιογραφία).

Η συνύπαρξη των δύο βασικών κλάδων του Ισλάμ

Η μουσουλμανική κοινότητα στην Ελλάδα αποτελείται από μέλη και των δύο «αντιμαχόμενων» κυριότερων κλάδων του Ισλάμ, τους Σουννίτες και τους Σηίτες, γεγονός που γεννά αμφιβολίες ως προς το ποια ομάδα θα είναι η «κυρίαρχος» του τεμένους. Ωστόσο μέσα από την έρευνά μας μαθαίνουμε πως αυτή η αντιπαράθεση είναι μάλλον ανυπόστατη αφού Σουννίτες και Σηίτες αφήνουν στο περιθώριο τις διαφορές που αρχικά διαχώρισαν το Ισλάμ προκειμένου να τελέσουν μαζί τα λατρευτικά τους καθήκοντα εφόσον στον λατρευτικό τομέα οι δύο θρησκευόμενες ομάδες δεν έχουν καμία διαφορά με αποτέλεσμα οι θρησκευτικές τους λειτουργίες να μπορούν να διεξάγονται ειρηνικά. Το μόνο πιθανό χάσμα είναι η επιλογή της γλώσσας στην οποία θα πραγματοποιείται το κήρυγμα. Αλλά ακόμα και αυτό δεν είναι αγεφύρωτο αφού έχει ήδη διευθετηθεί από τους πιστούς, οι οποίοι αποφάσισαν την πραγματοποίηση του κήρυγματος στις τέσσερις συχνότερα εμφανιζόμενες γλώσσες του Ισλάμ : τα Αραβικά, τα Ουρντού, τα Φαρσί και τα Πανιγκάν.

Η ίδρυση επίσημου τζαμιού

Για τους μουσουλμάνους και των δύο κλάδων κύριος προβληματισμός τους είναι ένας : η ίδρυση μουσουλμανικού τεμένους επίσημα αναγνωρισμένου από το ελληνικό κράτος. Μόνο με αυτόν τον τρόπο θα αναγνωρισθούν τα θρησκευτικά τους δικαιώματα, τα οποία θα μπορούν πλέον να ασκούν επίσημα, όπως κάνει αυτή τη στιγμή κάθε χριστιανός ορθόδοξος, και όχι σε ακατάλληλους χώρους (π.χ. γκαράζ).

Μουσουλμάνοι: οι αποδιοπομπαίοι τράγοι της ελληνικής κοινωνίας ή οι πραγματικοί ταραχοποιοί της;

Οι ανησυχίες του ελληνικού ορθόδοξου λαού δεν περιορίζονται στις διενέξεις μεταξύ μόνο Σουννιτών και Σηιτών, αλλά αφορούν και τις ταραχές, τις οποίες υποπτεύονται πως θα προκαλέσει η Μουσουλμανική κοινότητα στο σύνολό της στον Ελλαδικό χώρο – εάν ήδη δεν τις προκαλεί. Ωστόσο αυτές οι κατηγορίες απορρίπτονται από τα μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας τα οποία δηλώνουν φιλειρηνικοί πολίτες της χώρας μας, οι οποίοι γνωρίζοντας τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο ελληνικό κράτος, ζητούν να υλοποιηθεί ένα από τα βασικότερα δικαιώματά τους, η δυνατότητα άσκησης των θρησκευτικών τους παραδόσεων. Μάλιστα ο πρόεδρος της μουσουλμανικής κοινότητας υποστηρίζει ότι είναι έτοιμος να αναλάβει κάθε ευθύνη σε περίπτωση δημιουργίας κάποιας αναταραχής, η οποία να οφείλεται σε κάποιο μέλος της κοινότητάς του. Κατά τον κ. Ελγαντούρ «οι κοινότητες που κάνουν προσευχή, τα άτομα που προσεύχονται έχουν μηδενική εγκληματικότητα. Δεν υπάρχει κάποιος που κάνει προσευχή στα τζαμιά που είναι κλέφτης».

Μουσουλμάνος στο θρήσκευμα ή στην καταγωγή;

Συχνά ο όρος Μουσουλμάνος γίνεται αιτία συγχύσεων τις οποίες είναι απαραίτητο να εξαλείψουμε έχοντας ως σκοπό την σαφή κατανόηση του υπό συζήτηση ζητήματος. Διευκρινιστικά λοιπόν η μουσουλμανική ταυτότητα κάποιου αποτελεί την θρησκευτική του ταυτότητα, ακριβώς όπως και η ορθόδοξη για πλήθος Ελλήνων. Η εθνική ταυτότητα ενός Μουσουλμάνου δεν καθορίζεται σε καμία περίπτωση από το ίδιο το γεγονός ότι το άτομο αυτό ασπάζεται το Ισλάμ. Άλλωστε μεταξύ των μουσουλμάνων που ζουν στην Ελλάδα μπορούμε να συναντήσουμε πληθώρα Ελλήνων Μουσουλμάνων, οι οποίοι έχουν γεννηθεί και ζήσει στην Ελλάδα. Όμως και εκείνοι οι Μουσουλμάνοι που έχουν διαφορετική εθνικότητα (η πλειονότητα κατάγεται από τον Αραβικό κόσμο, το Μπαγκλαντές και το Πακιστάν) δείχνουν σεβασμό προς τη χώρα που τους φιλοξενεί και προσμένουν μία ανάλογη ένδειξη εκτίμησης από την πλευρά του κράτους με την ίδρυση ενός επίσημου τεμένους, το οποίο και θα τους εξασφαλίσει τη συνέχεια των λατρευτικών τους συνηθειών και την αναγνώρισή τους από το ελληνικό κράτος, το οποίο και προστατεύουν αποτρέποντας Μουσουλμάνους που έρχονται στην Ελλάδα, με επαναστατικά σχέδια, «να ριζώσουν». Η μουσουλμανική κοινότητα είναι εκείνη η οποία «δεν επέτρεψε να δημιουργηθεί τέτοιο ανατρεπτικό έδαφος για να φυτρώσουν εδώ και να ζήσουν» οι Μουσουλμάνοι επαναστάτες. Εκείνοι «έβαλαν

τους εαυτούς τους μπροστά για να μην δημιουργηθεί τίποτα ακραίο στην Ελλάδα» - από την πλευρά των Μουσουλμάνων τουλάχιστον. Ακόμα ένα παράδειγμα για το ότι η μουσουλμανική κοινότητα της Ελλάδας έχει υπόψη της το κράτος στο οποίο μετέχει είναι η απόφασή της το μουσουλμανικό τέμενος στο οποίο θα θρησκευείται να είναι έργο χρηματοδοτημένο εξολοκλήρου από το ελληνικό κράτος, αποτρέποντας με αυτόν τον τρόπο – για ακόμα μία φορά- την εισχώρηση ξένων φορέων (είτε αυτοί είναι Άραβες επιχειρηματίες, είτε τουρκικοί κρατικοί φορείς) στον ελλαδικό χώρο. Παρόμοια ζητούν το θέμα της επιλογής του ιμάμη (θρησκευτικού οδηγού των Μουσουλμάνων) να αποτελέσει και αυτό αρμοδιότητα του ελληνικού κράτους ώστε το ίδιο να έχει τον έλεγχο του τεμένους με αποτέλεσμα να μην αφήσει ακραία στοιχεία να εισέλθουν στην Ελλάδα μέσω ενός ξένου ιμάμη, φορέα επαναστατικών ιδεών ή και πολιτικών σκοπιμοτήτων. Ωστόσο, όσο θερμά και αν μας διαβεβαιώνει ο κ. Ελγαντούρ για το αγαθό της μουσουλμανικής κοινότητας, πρέπει πάντα να έχουμε στον νου μας πως η ιδεολογία κάθε ατόμου ξεχωριστώ σπάνια ταυτίζεται – τουλάχιστον σε όλη της την έκταση- με εκείνη της κοινότητας στην οποία ανήκει.

Ο μιναρές, ένα αισθητικό κι όμως επίμαχο στοιχείο

Ο μιναρές είναι στοιχείο που θα παραλειφθεί στο υπό ανέγερση τέμενος του Βοτανικού. Αυτή την παράλειψη εισηγήθηκαν οι ίδιοι οι Μουσουλμάνοι καθώς έκριναν την ύπαρξη ενός μιναρέ μη απαραίτητη εφόσον η χρήση του συνίσταντο στο κάλεσμα των πιστών, ενώ το τέμενος του Βοτανικού θα βρίσκεται μακριά από κατοικημένες περιοχές.

Η θέση και η μορφή του τζαμιού της Αθήνας: ζητήματα σχεδίασης και αισθητικής

8.1. Ο μουσουλμανικός χώρος λατρείας

Σε κάθε χώρα του κόσμου υπάρχει ένα τυπικό τζαμί. Είναι ο χώρος λατρείας των οπαδών του Ισλάμ όπου όλοι οι μουσουλμάνοι μπορούν να παρευρεθούν για προσευχή «το λεγόμενο salat», για την ενημέρωση ή και την εκπαίδευση. Επίσης έχουν οροθετηθεί διάφοροι αυστηροί κανόνες σχετικά με τη χρήση των πιστών στο τζαμί. Καταρχάς πρέπει να είναι χτισμένο σε συγκεκριμένη τοποθεσία τέτοια ώστε να έχει προσανατολισμό προς τη Μέκκα. Κάθε τέμενος πρέπει να είναι αρκετά μεγάλο σε χώρο για να μπορούν αρκετοί πιστοί να προσέρχονται στο τζαμί και να προσεύχονται. Η κεντρική αυλή πρέπει να είναι χτισμένη σε σχήμα τετραγώνου και στο δάπεδο να είναι τοποθετημένα τα απαραίτητα χαλιά ώστε να μην τραυματίζονται οι πιστοί την ώρα της προσευχής

8.1.1. Κύρια μέρη τζαμιού

- Οι μιναρέδες: είναι ορατοί από μακριά και από τους οποίους ο μουεζίνης καλεί τους πιστούς σε προσευχή πέντε φορές την ημέρα. Είναι λεπτοί πύργοι, που ο αριθμός τους ποικίλει από έναν έως έξι σε κάθε τέμενος και συμβολίζουν τη μοναδικότητα του Θεού. Κάθε μιναρές ποικίλει σε ύψος κι ύφος. Μπορεί να είναι τετράγωνος, στρογγυλός ή σε σχήμα οκταγώνου ο οποίος συνήθως στην κορυφή του είναι μυτερός. Σε τζαμιά τα οποία δεν έχουν μιναρέ ο μουεζίνης καλεί τους πιστούς από έναν εσωτερικό χώρο του τεμένους.

- Domes: Είναι τρούλοι που συχνά τοποθετούνται ακριβώς πάνω από την κύρια αίθουσα προσευχής. Σε μεγάλα τεμένη, όπως στην Ινδία, έχουν πολλαπλούς θόλους μικρότερους όσον αφορά τον κεντρικό και μεγαλύτερο θόλο στο κέντρο του τζαμιού.

- Οι εγκαταστάσεις πλυσίματος: είναι συνήθως τοποθετημένες στην αυλή του τεμένους, όπου οι πιστοί, όπως ορίζει το τελετουργικό, πλένουν τα χέρια, το πρόσωπο και τα πόδια τους πριν την προσευχή.

- Η αίθουσα της προσευχής: είναι στρωμένη με χαλιά ισλαμικής τέχνης και χωρίς καρέκλες και άλλα έπιπλα. Σε πολλά τεμένη συνηθίζεται να είναι

ζωγραφισμένοι στον τοίχο του τζαμιού στοίχοι από το ιερότερο βιβλίο των μουσουλμάνων το Κοράνι, αφού στο Ισλάμ απαγορεύεται η χρήση εικόνων.

- Το minbar: είναι μια υπερυψωμένη πλατφόρμα στο μπροστινό χώρο του τζαμιού από το οποίο εκφωνούνται οι ομιλίες .

- Mihrab: Μια ημικυκλική κόγχη στον τοίχο του τζαμιού που δείχνει την κατεύθυνση της Κάαμπα στη Μέκκα, της ιερής τους πόλης και εκ τούτου οι μουσουλμάνοι είναι υποχρεωμένοι, όταν προσεύχονται να είναι στραμμένοι προς αυτή την κατεύθυνση.

8.1.2. Η τάση στην ίδρυση των μουσουλμανικών τεμένων σήμερα

Στη σημερινή εποχή έχουν εμφανισθεί διάφορες αλλαγές σχετικά με την ίδρυση των τεμένων. Παλιότερα, η πρόσκληση σε προσευχή γινόταν από τον μουεζίνη, που έβγαινε στον μιναρέ και φώναζε το «αντάν», για να ακούν όλοι οι πιστοί. Σήμερα, που η τεχνολογία έχει προχωρήσει, η αναγγελία της ώρας της προσευχής γίνεται ακόμα από το μιναρέ, με τη χρήση όμως μεγαφώνων. Αν και η χρήση των μιναρέδων έχει ουσιαστικά καταργηθεί, εξακολουθούν ωστόσο να συνοδεύουν αρχιτεκτονικά τα περισσότερα τζαμιά. Παρόλα αυτά, στην Ελλάδα έχουν χτιστεί τζαμιά τα οποία δεν έχουν μιναρέ αλλά εξέδρα (δηλαδή μία εξέδρα προορισμένη για τον ιμάμη) ή πύργο.

Απολύτως απαραίτητο για ένα τζαμί είναι να υπάρχει στις γωνίες του τζαμιού μιναρές έτσι ώστε να είναι ορατός σε όλους τους πιστούς. Επίσης, η κατάλληλη τοποθέτηση των χαλιών στην αυλή που θα προσεύχονται οι πιστοί αποτελούν βασικό ρόλο για ένα τζαμί καθώς και η εγκατάσταση πλυσίματος για να μπορούν να καθαρίζονται και να πλένονται οι πιστοί πριν την προσευχή. Και τέλος, το σημαντικότερο είναι να υπάρχει το ιερό στο οποίο τοποθετείται το Κοράνι ώστε ο Μουεζίνης να το διαβάζει.

8.1.3. Τα μουσουλμανικά τεμένη στην υπόλοιπη Ευρώπη

Σε ποικίλες πόλεις της Ευρώπης τα χαρακτηριστικά των μουσουλμανικών τεμένων δεν διαφέρουν σε σχέση με το βασικό πρότυπο ενός τζαμιού. Η διακοσμημένη πρόσοψη και τα παράθυρα του είναι ορατά από μακριά, και στην πραγματικότητα η σχεδιάσή τους ήταν εμπνευσμένη από τζαμιά της Ινδίας και της Τουρκίας. Βασικότερο χαρακτηριστικό είναι η αρκετά μεγάλη έκταση σε τετραγωνικά και αρκετά ευρύχωρο ώστε να εισέρχονται όλοι οι μουσουλμάνοι και να προσεύχονται με άνεση και χωρίς να στριμώχνονται. Επιπλέον, ο μιναρές που υπάρχει και επίσης και ο τρούλος που είναι χτισμένος στο κέντρο του τζαμιού συμβάλλουν στην κατασκευή και ανέγερση των τεμένων. Μερικές από αυτές τις πόλεις είναι το Βερολίνο, η Βιέννη, η Κωνσταντινούπολη, η Μόσχα και το Λονδίνο οι οποίες τηρούν τα βασικά χαρακτηριστικά ενός τυπικού τεμένου. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν τεμένη στο Παλέρμο, το Δουβλίνο και το Σαράγιεβο τα οποία διαφέρουν πολύ με τα υπόλοιπα (για παράδειγμα δεν υπάρχει μιναρές και τρούλος) για να μην

φαίνεται ότι είναι μουσουλμανικοί χώροι για να αποφευχθούν τυχόν διαμάχες μεταξύ των θρησκειών που υπάρχουν στις πόλεις.

8.2. Ζητήματα σχεδίασης και αισθητικής

Το τζαμί πρόκειται να κτιστεί στον Βοτανικό, σε οικόπεδο του Πολεμικού Ναυτικού, σε μη κατοικημένη περιοχή. Το τζαμί λοιπόν της Αθήνας, ως προς τη χωροθέτηση, τον σχεδιασμό και την πολεοδομική του ένταξη, είναι πλέον γεγονός. Λαμβάνοντας όμως κανείς υπ' όψιν το κλίμα που επικρατεί αναφορικά με το θέμα της ανέγερσης του τεμένους (αίτημα του μεγάλου αριθμού μουσουλμάνων, πίεση από άλλες μουσουλμανικές και μη χώρες, αντιδράσεις στο εσωτερικό, κλπ), αντιλαμβάνεται κανείς εύκολα ότι για να αποφευχθούν τυχόν ακρότητες, η σχεδίαση του τζαμιού όφειλε να ικανοποιεί και τις δύο πλευρές. Αυτό σημαίνει ότι έπρεπε χωρίς να αποδύεται εντελώς τα χαρακτηριστικά ενός τζαμιού να μην κάνει την παρουσία του ιδιαίτερα αισθητή. Φυσικά, ως χώρος λατρείας και προσευχής, θα έπρεπε να είναι όμορφος και να δένει αρμονικά με το περιβάλλον του. Είναι σαφές λοιπόν ότι η σχεδίαση του ήταν λεπτό ζήτημα.

8.2.1. Περιορισμοί στη σχεδίαση του μουσουλμανικού τεμένους

Για το μουσουλμανικό τέμενος της Αθήνας αντικείμενα συζήτησης και προβληματισμού αποτέλεσαν η μορφή και το μέγεθός του, καθώς και ο προσδιορισμός των αρχιτεκτονικών και διακοσμητικών στοιχείων τα οποία χαρακτηρίζουν έναν μουσουλμανικό χώρο λατρείας και τα οποία ήταν απολύτως αναγκαίο να διατηρηθούν.

Ένα από τα στοιχεία που συζητήθηκε πολύ είναι ο μιναρές. Πολλοί το θεωρούν ως το πιο βασικό χαρακτηριστικό ενός τζαμιού. Παρ' όλα αυτά, δε φαίνεται να είναι τόσο ζωτικής σημασίας. Μέχρι και τον 14^ο και 15^ο αιώνα, υπήρχαν τζαμιά χωρίς μιναρέ. Η πρώτη εμφάνιση μιας πυργοειδούς κατασκευής σε τζαμί προέκυψε στη Δαμασκό, όταν ένας πυργίσκος του Ρωμαϊκού ναού, που είχε μετατραπεί σε τζαμί χρησιμοποιήθηκε ως μιναρές. Η βασική χρήση του μιναρέ είναι το κάλεσμα το ιμάμη για προσευχή, το οποίο γίνεται από το μιναρέ λόγω του ύψους και της θέσης του. Στο Ιράν και στην Κεντρική Ασία τα τζαμιά με μιναρέδες χρησιμοποιούνταν και ως παρατηρητήρια. Γενικά οι μιναρέδες δεν αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο των τζαμιών, είναι μεταγενέστερη προσθήκη και λειτουργούν κυρίως ως διακοσμητικό στοιχείο⁵⁹.

Το τέμενος του Βοτανικού δε θα έχει μιναρέ. Κατά τον Γ. Καλαντζή, ο μιναρές θα είναι άχρηστος αφού δε θα υπάρχει κανένας να κληθεί σε προσευχή μιας και η περιοχή δεν είναι κατοικημένη και εκτός από αυτό θα είναι υπερβολή για την

⁵⁹ Petersen, *Dictionary*, σ. 187-190. Kuban, *Architecture*, σ. 6-8.

αισθητική της πόλης. Όπως ο ίδιος επισημαίνει στη συνέντευξη που έδωσε στις 5 Μαρτίου 2014: «στην Αθήνα δεν υπάρχουν εντυπωσιακά κτήρια που να επιβάλλονται στο χώρο ή να εκπέμπουν συμβολισμούς πέρα από το μέτρο. Δείτε την Μητρόπολη Αθηνών ή ακόμα και τη Βουλή. Η Αθήνα έχει τον Παρθενώνα και αυτό είναι το μέτρο για όλα»⁶⁰.

Ωστόσο, τα τζαμιά που υπάρχουν σε άλλες ευρωπαϊκές, μη μουσουλμανικές, χώρες έχουν μιναρέ χωρίς να αντιμετωπίζουν προβλήματα αισθητικής (π.χ. Ισλαμικό κέντρο Βιέννης, Μεγάλο Τζαμί Βρυξελλών, Αχμαντίγια Τζαμί στο Βερολίνο, Μπιλάλ Τζαμί στο Άαχεν κ.ά.)⁶¹, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρξαν πουθενά αντιδράσεις. Στην Ελβετία για παράδειγμα, κατά των τζαμιών με μιναρέ στράφηκε η ομοσπονδιακή λαϊκή πρωτοβουλία «κατά της κατασκευής των μιναρέδων». Μάλιστα, σε δημοψήφισμα του 2009, το 57.5% των ψηφοφόρων συμμερίστηκε αυτή την άποψη⁶². Με βάση λοιπόν την πρακτική που τηρείται στις άλλες χώρες, μπορούμε εύκολα να συμπεράνουμε ότι η ελληνική Πολιτεία θεωρεί ότι ο μιναρές θα ήταν πολύ προκλητικός και θα μπορούσε να προκαλέσει φαινόμενα θρησκευτικού ζηλωτισμού. Πάντως, ο Ναϊμ Ελγαντούρ, πρόεδρος της μουσουλμανικής κοινότητας, δε θεωρεί το θέμα του μιναρέ μείζον. Φυσικά η μουσουλμανική κοινότητα θα ήταν πιο ικανοποιημένη αν υπήρχε, αλλά το βασικό γι' αυτήν είναι να χτιστεί το τέμενος. Εξάλλου, το Ισλάμ δεν λειτουργεί με σύμβολα, άρα ο μιναρές δεν τους είναι απαραίτητος για να εκτελέσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Άλλωστε πλέον ο μιναρές, όπως ήδη αναφέραμε, είναι κυρίως διακοσμητικό στοιχείο και τα πρώτα τζαμιά δεν είχαν μιναρέ⁶³.

8.2.2. Τα χαρακτηριστικά του τεμένους του Βοτανικού

Ίσως το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του τζαμιού, που πρόκειται να κατασκευαστεί στον Βοτανικό, είναι το σημείο που θα είναι χτισμένο. Δε θα είναι ορατό από την Ιερά Οδό, καθώς μπροστά από το οικόπεδο του Πολεμικού Ναυτικού βρίσκονται άλλα οικόπεδα, ενώ θα έχει οπτική επαφή με τη χριστιανική εκκλησία του Αγίου Χριστόφορου⁶⁴. Κατά τον Γ. Καλαντζή, Γενικό Γραμματέα Θρησκευμάτων του Υπουργείου Παιδείας⁶⁵, αυτό συμβαίνει απλά γιατί εκεί βρισκόταν η γη του Πολεμικού Ναυτικού, ωστόσο είναι προφανές ότι η θέση αυτή είναι εξαιρετικά βολική. Όπως ο ίδιος σημειώνει, αν λάβουμε υπ' όψιν μας αυτούς που θεωρούν ότι το τζαμί αλλοιώνει τον ελληνο-χριστιανικό χαρακτήρα της πόλης, ειδικά αν είναι το πρώτο πράγμα που βλέπει κάποιος που πηγαίνει προς Αθήνα, λύνεται ένα μεγάλο πρόβλημα, καθώς από αυτή τη θέση, η οπτική επαφή με τη χριστιανική εκκλησία

⁶⁰ Λουδάρος, «Τέμενος Αθηνών».

⁶¹ «List of mosques in Europe». Lowen, «Mosque».

⁶² http://en.wikipedia.org/wiki/Minaret_controversy_in_Switzerland

⁶³ Huda, «Minaret».

⁶⁴ Πελώνη, «Τζαμί».

⁶⁵ Λουδάρος, «Τέμενος Αθηνών».

επιτυγχάνει ένα συγκερασμό των δύο διαφορετικών θρησκειών και αποτελεί μια πρόταση ειρηνικής συνύπαρξης, ενώ ο κάθε επισκέπτης, μπαίνοντας στην Αθήνα «θα βλέπει ό,τι ακριβώς βλέπει και σήμερα. Έναν μαρμάρينو ημίψηλο τοίχο που γράφει ΑΘΗΝΑΙ με αρχαιοελληνικά γράμματα. Μετά θα βλέπει αντιπροσωπείες αυτοκινήτων, διάφορα καταστήματα, τη στάση του Μετρό «Ελαιώνας», το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο κλπ.»⁶⁶.

Κατά τα άλλα, το τζαμί θα έχει προσανατολισμό προς τη Μέκκα. Δεν έχουμε στοιχεία για την εσωτερική διακόσμηση του χώρου, θεωρούμε όμως βέβαιο ότι θα διαθέτει ένα μιχράμπ (mihrab), διακοσμημένη δηλαδή κόγχη στον τοίχο που «βλέπει» προς στη Μέκκα και υποδεικνύει την κατεύθυνση του πιστού όταν προσεύχεται⁶⁷, και έναν άμβωνα (minbar)⁶⁸, στα δεξιά του μιχράμπ (mihrab), από όπου θα γίνεται το κήρυγμα και φυσικά θα είναι διακοσμημένο ανεικονικά, όπως όλα τα τζαμιά⁶⁹. Στους εξωτερικούς χώρους θα δημιουργηθεί αυλή, που θα χρησιμοποιείται για λατρευτικούς σκοπούς όταν ο εσωτερικός χώρος θα είναι πλήρης, καθώς και χώροι πρασίνου. Τα υπόλοιπα τέσσερα κτίρια θα γκρεμιστούν και δίπλα στον κεντρικό χώρο θα κατασκευαστούν βοηθητικοί χώροι του τζαμιού και τουαλέτες. Στον ίδιο χώρο θα υπάρχουν τα γραφεία του ιμάμη, καθώς και των μελών της Διοικούσας Επιτροπής του ισλαμικού τεμένους. Η χωρητικότητα του τζαμιού θα είναι 350 ατόμων⁷⁰.

8.2.3. Η αισθητική του χώρου

Σχετικά με το αν το τζαμί θα αναβαθμίσει ή θα υποβαθμίσει την περιοχή οι απόψεις είναι αντικρουόμενες. Ο Γ. Καλαντζής θεωρεί ότι η περιοχή πρέπει –και θα αναβαθμιστεί, καθώς λόγω το τζαμιού θα αποτελέσει πόλο έλξης για τους αξιωματούχους και μη μουσουλμάνους επισκέπτες της Ελλάδας. Μάλιστα, πιστεύει ότι με το τζαμί ήδη γίνεται ένα βήμα για την αναβάθμιση της περιοχής καθώς ένα ερειπωμένο οικόπεδο θα μετατραπεί σε έναν όμορφο χώρο προσευχής και πρασίνου, πιθανό χώρο περιπάτου για τους Αθηναίους. Ωστόσο, μέρος της κοινής γνώμης θεωρεί ότι το τζαμί θα προκαλέσει θρησκευτικό ζηλωτισμό και τη δημιουργία γκέτο.

⁶⁶ Λουδάρος, «Τέμενος Αθηνών».

⁶⁷ Για το mihrab βλ. Petersen, *Dictionary*, σ. 186. Kuban, *Architecture*, σ. 3-4.

⁶⁸ Για τον minbar βλ. Petersen, *Dictionary*, σ. 191. Kuban, *Architecture*, σ. 4-6.

⁶⁹ Για τη ισλαμική διακόσμηση βλ. Burchhardt T., *Art of Islam Language and Meaning*, Commemorative Edition, (χ.τ.) 2009.

⁷⁰ newsbeast.gr, 3.4.2013.

Βιβλιογραφία

- , «ARCHITECTURE» islamicspain.tv url: <http://www.islamicspain.tv/Arts-and-Science/The-Culture-of-Al-Andalus/Architecture.htm>
- , «Confrontational Architecture», Spiegel.de url: <http://www.spiegel.de/international/germany/confrontational-architecture-europe-s-mosques-move-from-back-alleys-to-boulevards-a-583903.html>
- , «Islamic Mosque Architecture», About.com.Islam url: http://islam.about.com/od/mosques/tp/architecture_parts.htm
- , «List of mosques in Europe», en.wikipedia.org, url: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_mosques_in_Europe [πρόσβαση, 19.4.2014].
- , «Minaret_controversy_in_Switzerland», en.wikipedia.org url: http://en.wikipedia.org/wiki/Minaret_controversy_in_Switzerland [πρόσβαση, 25.4.2014].
- , «Mosques», en.wikipedia.org url: <http://en.wikipedia.org/wiki/Mosque#Architecture>
- , «New European mosques», travelandleisure.com url: <http://www.travelandleisure.com/articles/culture-clash>
- , «Άγιος Αλεξανδρουπόλεως: Κάντε επιτέλους το τζαμί στην Αθήνα!..», <http://www.pentapostagma.gr>, δημ: 11/7/2013, url: <http://www.pentapostagma.gr/2013/07/anthimos-alexandroupoli-gia-tzami.html> [πρόσβαση 2.3.2014]
- , «Αθήνα: Μια πόλη χωρίς τέμενος. Μοναδικότητα», tvxs.gr, 28.12.2012, <http://tvxs.gr/news/ellada/athina-mia-poli-xoris-temenos>
- , «Ακροδεξιά ατζέντα από Σηλιωτόπουλο για το τζαμί στην Αθήνα», tvxs.gr., 4.4.2014, <http://tvxs.gr/news/topika-nea/se-%C2%ABgrammi-mpaltakoy%C2%BB-o-spiliotopoylos-gia-tzami-stin-athina>
- , «Αντιδράσεις για την κατασκευή τεμένους στο Βοτανικό», innews.gr, 16.11.2013, <http://www.inewsgr.com/201/antidraseis-gia-tin-kataskevi-temenous-sto-votaniko.htm>
- , «Αρ. Σηλιωτόπουλος: Ζητά δημοψήφισμα για το τζαμί στην Αθήνα», Το Βήμα, 2.4.2014, <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=583119> [πρόσβαση 8.5.2014]
- , «Βρέθηκε ανάδοχος για το τέμενος στο Βοτανικό», www.skai.gr,14/11/2013

- , «Γι' αυτό θέλουν τόσο πολύ να κάνουν τζαμί στο Βοτανικό; Μουσουλμάνοι νέοι ριζοσπαστικοποιούνται και εκπαιδεύονται για επιθέσεις μέσα σε τζαμί», 3.2.2014, Greek Nation, url: <http://greeknation.blogspot.gr/2014/02/m.html> . [Πρόσβαση: 6.5.2014]
- , «Ενδιαφέρον για ελληνική προεδρεία και τέμενος», Καθημερινή, 14.12.2013, <http://www.kathimerini.gr/506282/article/epikairothta/politikh/endi aferon-gia-ellhnikh-proedria-kai-temenos>
- , «Η θέση του ΚΚΕ για την κατασκευή τεμένους», 902.gr, 9.11.2013, <http://www.902.gr/eidisi/apopseis-sholia/32307/i-thesi-toy-kke-gia-tin-kataskeyi-temenoys-stin-athina>
- , «Κακλαμάνης: Έβαλαν τον Σπηλιωτόπουλο για να στηρίξουν τον Καμίνη – Εκλογές το φθινόπωρο», **7imeres.gr**, **4.5.2014**, <http://7imeres.gr/%CE%BA%CE%B1%CE%BA%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%8D%CE%B8%CF%85%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B4%CF%85%CE%BD%CE%B7-%CE%B7/>
- , «Καμίνης: Απαράδεκτο το δημοψήφισμα για το τζαμί», enikos.gr, 4.4.2014, <http://www.enikos.gr/ekloges-2014/225826,Kaminhs:Aparadekto-to-dhmoyhfisma-gia-to.html>
- , «Καμίνης: Ναι στη δημιουργία τζαμιού», enikos.gr, 4.4.2014, <http://www.enikos.gr/politics/134403,Kaminhs:Nai-sth-dhmioyrgia-tzamiou-.html>
- , «Νικήτας Κακλαμάνης... "Όχι τζαμί στον Ελαιώνα"... τίθεται σε κίνδυνο η δημόσια τάξη». http://www.eglimatikotita.gr/2013/04/blog-post_9293.html
- , «Όχι στο τζαμί - 2η εισβολή ελλήνων στο Βοτανικό - Ε.Υ», 2.1.2014, ANTI – ΝΕΟΤΑΞΙΤΕΣ, url: http://anti-neotaxites.blogspot.gr/2014/01/2_17.html [Πρόσβαση: 6.5.2014]
- , "«Όχι τζαμί στην Αθήνα» το βασικό σύνθημα στην συγκέντρωση της Χρυσής Αυγής", 14 Δεκεμβρίου 2013, Έθνος, url: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63934084> . [Πρόσβαση: 6.5.2014]
- , «Σπηλιωτόπουλος: Το τζαμί να γίνει έξω από τον Δήμο Αθηναίων. Η πρωτεύουσα δεν χρειάζεται άλλον έναν πόλο λαθρομετανάστευσης», Το Βήμα 16.4.2014, <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=587276> [πρόσβαση 8.5.2014]
- , «Σπηλιωτόπουλος: Το τζαμί να γίνει έξω από τον Δήμο Αθηναίων. Η πρωτεύουσα δεν χρειάζεται «άλλον έναν πόλο λαθρομετανάστευσης», **Το Βήμα 16.4.2014**, <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=587276> [πρόσβαση 7.5.2014].

- , «Σπηλιωτόπουλος: Έξω από τον Δήμο Αθηναίων το τζαμί» ΤΑ ΝΕΑ, 16/4/2014
<http://www.tanea.gr/news/politics/article/5109768/sphliwtopoylos-eksw-apon-dhmo-athhnaiwn-to-tzami/> [πρόσβαση 8.5.2014]
- , «Στην τελική ευθεία το τζαμί της Αθήνας στο Βοτανικό» , **newsbeast.gr**, 3.4.2013,
url: <http://www.newsbeast.gr/greece/arthro/512872/stin-teliki-eutheia-to-tzami-tis-athinas-sto-votaniko/>
- , «Τζαμί», dali.org.cy url: <http://www.dali.org.cy/en/2010-02-18-13-58-31/2010-02-18-14-07-00/200-2011-01-09-05-04-46>
- , «Τζαμί», benaki.gr url: <http://www.benaki.gr/?lang=gr&id=101070103>
- , «Τζαμί» el.wikipedia.org url:
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%AF>
- , «Το τζαμί στον Ελαιώνα βάζει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη» **newsbeast.gr**,
3.4.2013, <http://www.newsbeast.gr/greece/arthro/512968/to-tzami-ston-elaiona-vazei-se-kinduno-ti-dimosia-taxi/>
- , «Υπέρ δημοψηφίσματος για το τζαμί ο Άρης Σπηλιωτόπουλος», **www.newsbeast.gr**, 3/4/2014
<http://www.newsbeast.gr/politiki/arthro/663055/uper-dimopsifismatos-gia-to-tzami-o-a-spiliotopoulos/>
- Burchhardt T., *Art of Islam Language and Meaning*, Commemorative Edition, (χ.τ.)
2009. Ψηφιακή εκδοχή:
http://books.google.gr/books?id=DBqld4J_sIAC&printsec=frontcover&dq=Burckhardt+Titus&hl=el&sa=X&ei=9GpbU92TMciW0QXu6oDACg&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=Burckhardt%20Titus&f=false [πρόσβαση, 26.4.2014].
- Huda, «**Minaret**», About.com.Islam, url:
http://islam.about.com/od/mosques/g/gl_minaret.htm [πρόσβαση:
21.4.2014].
- Kuban Doğan, *Muslim Religious Architecture*, Part I, Institute of Religious
Iconography, State University Groningen, Leiden 1974. Ψηφιακή εκδοχή:
http://books.google.gr/books?id=-TKu6nsFvaYC&printsec=frontcover&dq=Do%C4%9Fan+Kuban&hl=el&sa=X&ei=4_hUU6bOKKSw0QWJloCYDw&ved=0CC8Q6AEwAA#v=onepage&q=Do%C4%9Fan%20Kuban&f=false
- Lergios Vagelis, «Τζαμί-”κυψέλη” τρομοκρατών σχεδίαζαν οι βρετανικές μυστικές
υπηρεσίες στην Ελλάδα;», 7 Ιουλίου 2012, 300, url: http://300--gr.blogspot.gr/2012/07/blog-post_7695.html [Πρόσβαση: 6.5.2014]
- Lowen M., «Athens - the EU capital city without a **mosque**», **bbc**, 28.12.2012, url:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-20820349> [πρόσβαση, 19.4.2014]
- Petersen Andrew, *Dictionary of Islamic Architecture*, London 1996. Ψηφιακή εκδοχή:
<http://books.google.gr/books?id=elaEAgAAQBAJ&pg=PA190&dq=Minaret,+symbol+of+Islam,&hl=el&sa=X&ei=evFUU4SrK->

ic0QXL04DABw&ved=0CEsQ6AEwBA#v=onepage&q=Minaret%2C%20symbol%20of%20Islam%2C&f=false

Αλ Σάλεχ Αφροδίτη, «Μια συνέντευξη με τον πρόεδρο της Μουσουλμανικής Ένωσης Ελλάδας, Ναϊμ Ελγαντούρ», http://afroditealsalech.blogspot.gr/2009/06/blog-post_14.html

Γκλαβίνας Γ., «**Οι πρώτες προσπάθειες** ανέγερσης τζαμιού στην Αθήνα: από τον Τρικούπη στονΕλευθέριο Βενιζέλο», Εφημερίδα των Συντακτών, 8-9 Ιουνίου 2013, αρ. φύλλου 172. Ψηφιακό αντίγραφο εις http://www.academia.edu/4210089/The_first_attempts_at_building_a_mosque_in_Athens_from_Trikoupis_to_Eleutherios_Venizelos

Γουδής Χρήστος, «ΟΧΙ Τζαμί στο Βοτανικό: Μόνη λύση η επιστροφή στις πατρίδες τους», 25 Απριλίου 2014, Χρυσή Αυγή, url: <http://www.xryshaygh.com/index.php/enimerosi/view/ochi-tzami-sto-botaniko-monh-lush-h-epistrofh-stis-patrides-tous> [Πρόσβαση: 6.5.2014]

Ελγαντούρ Ναϊμ, Συνέντευξη της 27.2.2014.

Ζουμπουλάκης Στ., "Τζαμί στην Αθήνα", Ο Θεός στην Πόλη. Δοκίμια για τη θρησκεία και την πολιτική, Αθήνα 2002.

Καμίνης Γ., «Τζαμί στην Αθήνα τώρα», Athens voice 14/5/13 <http://www.athensvoice.gr/the-paper/article/436/%CF%84%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%AF-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CF%84%CF%8E%CF%81%CE%B1>

Καράμπελας Παναγιώτης, «Τζαμί στην Αθήνα: δικαιώματα και προπαγάνδα», 3. Απριλίου 2006, Ελληνικές Γραμμές, url: <http://www.e-grammes.gr/article.php?id=2053> [Πρόσβαση: 6.5.2014]

Καργάκος Σαράντος Ι.: Για το τζαμί του Βοτανικού, 2.1.2014, <http://www.sarantoskargakos.gr/content/%CE%B3%CE%B9%CE%AC-%CF%84%CF%8C-%CF%84%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%AF-%CF%84%CE%BF%E1%BF%A6-%CE%B2%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%E1%BF%A6> [πρόσβαση 7.5.2014]

Κρανιδιώτης Φαήλος, « Διαφωνίες στην κυβέρνηση για το τζαμί της Αθήνας», εφημ. Δημοκρατία, 10/4/2013 http://www.pentapostagma.gr/2013/04/Erdogan-Minare-giati-diafwnw-me-to-tzami.html#.U34pUPl_tic

Λιάλιος Γ., "Κοινοπραξία κατασκευαστικών εταιρειών αναλαμβάνει το τζαμί στον Βοτανικό", εφημ. Καθημερινή 15.11.2013 url: http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathremote_1_15/11/2013_527_935

Λουδάρος Α., «Φάκελος **Τέμενος Αθηνών**. Αυτοψία με τον Γενικό Γραμματέα Θρησκευμάτων. Μπήκαμε στους χώρους που θα γίνει το τέμενος και μάθαμε όλες τις απαντήσεις», dogma.gr, 05.03.2014, url:

http://www.dogma.gr/default.php?pname=Article&art_id=5527&catid=17

[πρόσβαση, 5.3.2014]

Λούκα Μαρία «Τζαμί στην Αθήνα, Αλλάχ και πότε», aformi.gr, 13.12.2010,

<http://www.aformi.gr/2010/12/%CF%84%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%AF-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CF%87-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CF%8C%CF%84%CE%B5/>

Μπανούτσος Ανδ., «Ο Πρόεδρος της Μουσουλμανικής Ένωσης Ελλάδος κ.Ναίμ Ελγαντούρ και το ΠΑΣΟΚ» Radical Islam Monitor in Southeast Europe, 18.5.2013, http://www.rimse.gr/2013/05/blog-post_2866.html

Μπενέκου Βίβιαν, "ΣΤΟΝ ΒΟΤΑΝΙΚΟ ΜΕ «ΧΑΜΗΛΟ» ΠΡΟΦΙΛ. Άναψε «πράσινο φως» για το τέμενος της Αθήνας", εφημ. Το Έθνος, 8.6.2013, url: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63840968>

Πελώνη Αριστοτελία, «Στην τελική ευθεία το **τζαμί** της Αθήνας», εφημ. Τα Νέα, 9.3.2013, url: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5005592/sthn-telikh-eytheia-to-tzami-ths-athhnas/> [πρόσβαση: 15.3.2014].

Σακελλαρίδης Γαβριήλ, «Τζαμί στην Αθήνα: Ακροδεξιές αρπαχτές και κεντροαριστερές υποκρισίες», Ανοιχτή πόλη, 10.4.2014, <http://anoihtipoli.gr/gabriel-sakellaridis/tzami-stin-athina-arthro-gavriil-sakellaridi> [αναδημοσίευση από Εφημερίδα των Συντακτών]

Σεραφείμ, «**Ανακοινωθέν** Μητροπολίτου Πειραιώς κ. Σεραφείμ για συνέντευξή του στο Reuters» <http://www.impantokratoros.gr>, δημ. 4/7/2013, url: <http://www.impantokratoros.gr/5BACA44C.print.el.aspx> [πρόσβαση 7.5.2014]

Σκιαδάς Ελευθέριος, «Η χανούμ από την Αίγυπτο και το ζήτημα του τζαμιού στην Αθήνα», Ο μικρός ρωμιός, <http://mikros-romios.gr/4233/tzami/> [πρόσβαση 10.5.2014]

Φώσκολος Γ., «Γεφύρι της Άρτας η ανέγερσή του. «Χτίζουν» το τζαμί εδώ και 123 χρόνια» Το Έθνος, 13.4.2013, <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63812229> [πρόσβαση 10.5.2014]

Χαβάτζας Βασίλειος, Συνέντευξη της 6.3.2014.